

נתיב ליהדות

Nativ LaYahadut

© כל הזכויות על התוכן שמורות לנתיב - המרכז הלאומי ללימודי יהדות זהות וגיוור בע"מ (חל"צ)
המלך ג'ורג' 48 ירושלים, 9100002
טל': 02-6204479 פקס: 1800-210-558
ijs@jafi.org | www.nativhagiur.org.il

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

מפתח ערכים: אביחי גמדני
עיצוב ועימוד: אליהו משגב ובנצי בינדר
הפקה: אבישי מגנצא

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מנתיב.

מסת"ב 7-240-526-965-978 ISBN
נדפס בישראל 2017 Printed in Israel

נתיב ליהדות

כתיבה

הרב חיים אירם

הרב אלדד זמיר

עורכת לשון

הדס אחיטוב

תוכן העניינים

6	אקדמות מילין - פרופ' בנימין איש שלום
8	פתח דבר - עו"ד יונתן מאיר
9	ברכות - הרב חיים אירם
נתיב הזהות		
13	פרק א: העם היהודי - יצירה מן העבר
14	פרק ב: בחירה שיש בה מחויבות לעתיד
16	פרק ג: 'העם הנבחר' - התנשאות או שליחות?
17	פרק ד: ישראל והעמים
19	פרק ה: ה'סגולה' והגיור
נתיב האמונה		
31	פרק א: 'אל האמונה' - הדרכים אל האמונה
35	פרק ב: עיקרי האמונה היהודית
40	פרק ג: בירורי אמונה
46	פרק ד: היחס ללא-מאמינים ולדתות אחרות
נתיב הדורות		
58	פרק א: תקופת התורה
77	פרק ב: הנביאים
82	פרק ג: הכתובים
85	פרק ד: ימי בית המקדש השני - תפארתו וחורבנו
91	פרק ה: אלפיים שנות גלות
102	פרק ו: מגלות לגאולה
נתיב התורה		
132	פרק א: התורה שבכתב
135	פרק ב: התורה שבעל פה
136	פרק ג: מסורת הקריאה והלימוד
141	פרק ד: מחלוקת, פסיקה ומקור הסמכות
נתיב סדר היום		
151	פרק א: פתיחתו של יום חדש
153	פרק ב: תפילת שחרית
156	פרק ג: יוצאים לעבודת היום
158	פרק ד: שעות הפנאי וסיומו של יום
נתיב התפילה		
162	פרק א: מהות התפילה
164	פרק ב: מעשה התפילה
169	פרק ג: זמני התפילות וסדרן
נתיב השבת		
184	פרק א: 'היום יום שיש' - הכנות לקראת השבת
185	פרק ב: 'מי אוהב את השבת?' - מעשי השבת
186	פרק ג: 'מזמור שיר ליום השבת' - תפילות וסעודות שבת
192	פרק ד: 'לא תעשה כל מלאכה' - איסורי השבת
197	נספח: ל"ט אבות מלאכה האסורות בשבת
נתיב הזמן: הלוח העברי והמועדים		
210	פרק א: הלוח העברי
214	פרק ב: ראש חודש
216	פרק ג: חגים ומועדים

פרק ד: שלושה רגלים 220
 פרק ה: ימי הרחמים והסליחות, הדין והתשובה 233
 פרק ו: ימי ההודאה 242
 פרק ז: ימי התעניות 250
 פרק ח: תאריכים נוספים בלוח השנה העברי 255
 סיכום 257

נתיב הארץ והמדינה

פרק א: ייחודה של ארץ ישראל ומצוות השיבה בה 267
 פרק ב: מצוות התלויות בארץ 270
 פרק ג: גאולת העם והמדינה 280

נתיב היחיד והחברה

פרק א: יסודות המוסר 293
 פרק ב: המידות 295
 פרק ג: בין אדם לחברה 299

נתיב המשפחה

פרק א: היריון ולידה 311
 פרק ב: חובות הורים על ילדיהם 312
 פרק ג: זוגיות והקמת משפחה 316
 פרק ד: פירוק התא המשפחתי – גירושין 324
 פרק ה: כיבוד הורים והיחס לזקנה 325
 פרק ו: מעולם עד עולם – סיום חיי העולם הזה 326

נתיב הברכות

פרק א: ברכות הנהנין 334
 פרק ב: ברכות שבת, הודיה ובקשה 339

נתיב הכשרות

פרק א: כשרות בעלי חיים 346
 פרק ב: כשרות המאכלים מן הצומח – איסור אכילת שרצים 351
 פרק ג: איסור בשר בחלב 352
 פרק ד: הכשרת כלים 355
 פרק ה: מאכלים וכלי אוכל שהוכנו או ששייכים ללא-יהודי 357

דברי פרידה 360

נספח: טבלת עזר מידות ושיעורי תורה ומצוות 366

רשימת טבלאות

טבלת השוואה בין יהדות לנצרות 47
 טבלת השוואה בין יהדות לאסלאם 50
 טבלת ספרי התנ"ך 56
 טבלת אירועים בתולדות העולם והעם היהודי 124
 טבלת ארון הספרים היהודי – מבט היסטורי קצר 144
 טבלת סיכום התפילות בימי חול 176
 טבלת התפילות המלאה בימי חול, שבתות ומועדים 178
 טבלת מנהגים ומצוות בשבת 190
 טבלת החודשים 212
 טבלת ערכי האותיות במספרים (גימטרייה) 213
 מעגל השנה היהודי וטבלת מועדים וחגים 258
 טבלת סיכום התרומות והמעשרות 274

'חֲנֹךְ לְנֶעַר עַל פִּי דַרְכּוֹ גַם כִּי יִזְקִין לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה'

(משלי פרק כב, פסוק ו)

של מדינת ישראל והעם היהודי למאות אלפי עולים מזרע ישראל שאינם מוכרים כיהודים, ולתת מענה להם ולבני משפחותיהם שאינם מוכרים כיהודים. מאז ייסודו ועד היום למדו במכון עשרות אלפי תלמידים ותלמידות, אזרחים וחיילים, מבוגרים וצעירים, רובם יוצאי ברית המועצות לשעבר אך רבים אחרים משאר מדינות תבל: אתיופיה ושבדיה, ארגנטינה וארצות הברית, צרפת ואזרבייג'ן ועוד.

רבים מתלמידי **נתיב** בשנים האחרונות הם בני הדור השני של העולים – צעירים שנולדו בארץ והתחנכו בה כישרלאים לכל דבר, ממסגרות הגיל רך ועד השירות הצבאי. יחד עם זאת, בקרב רבים מהם ניכרים מבוכת זהות וחוסר ידע בתרבות ישראל. תפיסתם העצמית היא של ישראלים ויהודים אך הם אינם מוכרים כיהודים על פי ההלכה, ועל כן חווים תחושות של מצוקה, עלבון ועוול.

מהי זהות יהודית? כיצד היא מתעצבת וכיצד היא מתגבשת לתחושת השתייכות ומחויבות לעם היהודי? על פי רוב, זהות מתגבשת מתוך מכלול של ידע, אורחות חיים, ערכים, זיכרון קיבוצי, חוויות וסמלים המעצבים אותה ויוצרים זיקה ושתייכות לקיבוץ הלאומי. תודעת זהות יוצרת מחויבות, הזדהות ותחושת שייכות, ואולם, לזהות שני פנים: הפן הסובייקטיבי הוא האופן שבו תופס היחיד את עצמו ומגדיר את זהותו; והפן האובייקטיבי הוא האופן שבו נתפס היחיד על ידי סביבתו. שני הפנים חיוניים לקיומה של זהות בלתי מעורערת, וההשלמה ביניהם מתרחשת באמצעות תהליך ומעשה הגיור כפי שעוצבו במסורת ישראל מקדמת דנא.

המורכבות המאפיינת את הזהות היהודית היא לעתים מקור למבוכה ולחילוקי דעות בדבר המשקל שיש להעניק לכל אחד ממרכיבי הזהות בתהליך הגיור. מבחינת התהליך החינוכי, הגישה הנקוטה בידינו היא כי הזהות היהודית מתייחסת למכלול מקיף ורב-ממדי של ערכים ואמונה, מוסר ומצוות, נאמנות ואהבה, הזדהות ותחושת אחווה, תלמוד ומעשה. מאמצים אנו את העיקרון שקבע הלל הזקן (מה) ששנוא עליך לחברך לא תעשה – זו כל התורה

הספר שלפניכם הוא ניסיון ראשון מסוגו להנגיש לקוראים, המעוניינים להיחשף למעמקיה של מורשת ישראל וללומדים המבקשים להתגייר, עולם יהודי שלם, בבחינת 'כל התורה כולה על רגל אחת' – בשפה ברורה, תוך התמקדות בעיקרי הדברים ועם זאת במידה נאותה של פירוט. הנתיבים השונים בספר מביאים זוויות מבט שונות ורב-ממדיות של היהדות, ומציגים אותה כתופעה רוחנית המיושמת באורח החיים היהודי, וכיצירה של קיבוץ לאומי המתקיים לאורך אלפי שנות היסטוריה. הספר עוסק בהלכה ובמשמעותה, במנהג ובאורחות החיים, באמונה ובהגות, על מעמקיה ונתיבותיה המגוונים. כמעגלי מים מתרחבים, יוצא הספר מדל"ת אמותיו של היחיד אל מעגלי המשפחה, החברה, האומה, המדינה והאנושות. הוא דן בשגרת חיי היומיום, וסולל מתוכה נתיבות אל שיאים של שגב וקדושה.

הספר אינו נמנע מלגעת בנושאים רגישים, חלקם שנויים במחלוקת, אך עושה זאת ברגישות, בעדינות ובדרך מכבדת. הוא מציג את המורכבות ואת מגוון הדעות והגישות בסוגיות שונות בלשון בהירה ותמציתית. נקודת המבט של הספר היא של בני זמננו ולשונו עדכנית ומובנת לבני הדור הנוכחי, אך תכניו רחבים ועמוקים ואף מגביהים עוף. מטרתו היא לסבר את האוזן וליישב על הדעת והלב גם עניינים הנראים לכאורה זרים לבעלי תודעה מודרנית.

הספר כולו הוא פרי מאמץ משותף של צוות **נתיב – המרכז הלאומי לזהות וגיור**, והוא משקף את גישתו החינוכית הייחודית ואת תפיסת עולמו היהודית. שלמי תודה לרב חיים אירם שכתב את עיקרו ורובו של הספר בטוב טעם ודעת.

נתיב – המרכז הלאומי לזהות וגיור (ובשמו הקודם: **המכון ללימודי היהדות**) הוקם בשנת 1999 מיסודן של ממשלת ישראל והסוכנות היהודית. בעקבות המלצות 'ועדת נאמן' בנושא הגיור בראשות שר האוצר פרופ' יעקב נאמן, והחלטת הממשלה מיום 7 באפריל 1999 – פנה אליי ראש הממשלה בנימין נתניהו וביקשני לייסד ולהנהיג את המכון הממלכתי ללימודי היהדות, כדי להביא לידי ביטוי ממשי את האחריות המשותפת

”זרעתיה לי בארץ” (הושע פרק ב, פסוק כה) - כלום אדם זורע סאה אלא להכניס כמה כורין?.

הנה כי כן, הגרות נתפסת לא כמעשה של היחיד בלבד, כהחלטה וכפעולה אינדיבידואלית, אלא כנושא בעל משמעות לאומית ראשונה במעלה - הצטרפותם של גרים רבים לעם ישראל נתפסת כמאפיין מבורך של עידן הגאולה, כביכול כאינטרס עליון של הקב”ה, ומכאן אף של עם ישראל. ואכן, מדינת ישראל, מדינת העם היהודי, העמידה את העלייה, את קיבוץ נדחי ישראל, כאחת ממטרותיה העיקריות. חוק השבות, המאפשר לכל יהודי ויהודייה ולבני משפחותיהם לעלות לארץ ולהתאזרח בה, הוא הביטוי המובהק למהותה של ישראל כמדינה יהודית. בתוקף אחריותה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי, עליה להיערך לקליטת העולים, לא רק מבחינה כלכלית כי אם גם מבחינה רוחנית, חינוכית, תרבותית וחברתית. על כן, החליטה ממשלת ישראל, בתמיכת כנסת ישראל ברוב של שמונים חברי כנסת, להקים את המכון ללימודי היהדות (נתיב - המרכז הלאומי לזהות וגיור) כמוסד ממלכתי אשר יאפשר לעולים החדשים בכל רחבי הארץ ללמוד, להכיר ולשוב אל מורשת עמם. אליה הצטרפו הסוכנות היהודית אשר בחסותה פועל המכון, הרבנות הראשית ואגף הגיור במשרד ראש הממשלה וכן צה”ל - חיל החינוך והרבנות הצבאית - במאמץ לאומי אדיר ומשולב לקליטת העלייה ולהשתלבות מלאה של כל העולים בעם היהודי. כל אלה מבטאים את ההסכמה הלאומית האמיתית ואת הידיים המושטות לרווחה.

ב”ה, זכינו בעשורים האחרונים לעלייה של כמיליון עולים, ולהתגשמות חזון הנביאים: ‘כָּלֶם נִקְבְּצוּ בְּאֹוֹ לְךָ’. עלייה נפלאה זו תרמה ותורמת רבות למדינת ישראל. אתם, תלמידינו ותלמידותינו, היילים והיילות, אזרחים ואזרחיות, וכלל קוראי ספר זה, כולכם הכוח הדינמי המוביל את תהליך שיבת ציון והתחדשות העם היהודי בדורנו. ישר חילכם לתורה ולתעודה, לכו בכוחכם זה והושיעו את ישראל!

פרופ' בנימין איש שלום

מייסד ויו”ר הנהלת נתיב - המרכז הלאומי לזהות וגיור
נשיא בית מורשה בירושלים

כולה, והשאר פירושה הוא, לך ולמד’. דרך ארץ קדמה לתורה, והתורה עמוקה מני-ים ורחבה מארץ מידה. אף כי לא עלינו המלאכה לגמור, אין אנו בני חורין להיבטל ממנה. הגיור אינו סיום תהליך ההשתלבות וההעצמה הרוחנית של תלמידינו, כי אם תחנה משמעותית, מכוננת, בנתיב חייהם ההולך ונמשך.

המסורת היהודית מעלה על נס את מי שזכו להתגייר ומתייחסת אליהם כמי שמפארים ומעצימים את כלל ישראל. יש אמנם המסתייגים מן הגיור, המרבים לצטט את דברי ר’ חלבו בגמרא (קידושין ע, ע”ב) שאמר: ‘קשים גרים לישראל כספחת שנאמר: ונלווה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב’. מאמר זה של ר’ חלבו מופיע ארבע פעמים בתלמוד הבבלי, ובירושלמי כלל אינו נזכר. לעומת מאמר זה קיימים דברי תורה, דברי נבואה ודברי חכמים לרוב הרואים בגיור מצוות עשה ‘שאין משהין אותה’ (יבמות מז, ומב”ם הלכות איסורי ביאה יד, ה) וזכות גדולה לעם ישראל.

ר’ אברהם גר, מבעלי התוספות, פירש במסכת קידושין את מאמרו של ר’ חלבו דווקא לשבחם של הגרים ואמר: ‘לפי שהגרים בקיאים במצוות ומדקדקין בהם, קשים הם לישראל כספחת, דמתוך כן הקב”ה מזכיר עוונותיהם של ישראל כשאין עושין רצונו’. אין ספק כי גישתו של ר’ אברהם גר קרובה יותר למשמעו החיובי של הפסוק בישעיה (פרק יד, פסוק א): ‘כִּי יִרְחֹם ה’ אֶת יַעֲקֹב וַיִּבְחַר עֹד בְּיִשְׂרָאֵל וַהֲנִיחָם עַל אֲדָמָתָם וַנְּלוֹוֶה הַגֵּר עֲלֵיהֶם וַנְּסַפְּחוּ עַל בֵּית יַעֲקֹב’. הנביא ישעיה קובע כי גאולת ישראל ושובם אל אדמתם כרוכה בהצטרפותם של גרים לעם ישראל, ורואה בכך ביטוי לרחמי ה’ על ישראל. יתר על כן, הנביא ישעיה מתאר את כלל העולים לארץ ישראל, כולל הגרים הנלווים עליהם, כברכה, כתפארת וכמקור גאוה לעם ישראל: ‘שְׂאֵי סָבִיב עֵינֶיךָ וְרָאִי כָלֶם נִקְבְּצוּ בְּאֹוֹ לְךָ, חֵי אֲנִי נְאֻם ה’ כִּי כָלֶם כְּעַדִּי תִלְבְּשִׁי וְתִקְשְׁרִים כְּכֹלָה’ (ישעיה פרק מט, פסוק יח). ברוח זו אמר ר’ אליעזר בגמרא (פסחים פ”ז): ‘לא הגלה הקב”ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתווספו עליהם גרים, שנאמר:

תלמידים, מתגיירים וקוראים יקרים,

התלמידים בתהליך, בשיפור התכנים החינוכיים, בדאגה לפתיחת כיתות בתנאים הטובים ביותר, ובתכנון וביצוע שבתונים וסיורים לתלמידים בכל רחבי הארץ.

חשוב לי להודות לחברי דירקטוריון נתיב, ובראשם פרופ' בנימין איש שלום, אשר מסייעים בהנהגת נתיב ונרתמים בכל עת לסייע בתחומי מומחיותם.

תודה גדולה גם לכל השותפים הרבים להצלחת נתיב: הסוכנות היהודית; אגף הגיור במשרד ראש הממשלה; צה"ל - אכ"א, חיל החינוך והרבנות הצבאית; קרן ג'נסיס; וארגון ידידי צה"ל בארה"ב, התומכים, מסייעים ונרתמים כשותפים מלאים בהצלחתה של נתיב.

ולבסוף, תודה גם לכם, המתגיירים, שבחרתם לצעוד בנתיב שלנו.

נתיב - הזרוע הממלכתית להכנה לגיור של מדינת ישראל - מופקד על אחד מצינורות החמצן של זהותה היהודית של המדינה. לאורך השנים למדו בנתיב עשרות אלפי תלמידים שזכו בלימודים עשירים, בהכרת המורשת היהודית ובחיזוק הקשר והזיקה לעם ישראל ולמדינת ישראל. במהלך השנים התגיירו כעשרים אלף בוגרי נתיב, ובכך השלימו את תהליך החזרה לעם היהודי הגדול ביותר בהיסטוריה.

מטרתנו היא בראש ובראשונה לשוחח אתכם, תלמידינו, בגובה העיניים, ומתוך רצון להבין את ייחודכם - את ערככם, את מורשתכם, ואת הסיבות שהביאו אתכם לבחור בתהליך הגיור. שאיפתנו היא ליצור דיון ולימוד מעמיקים אשר מחוברים לחיי היומיום שלכם. לצורך כך הקמנו כיתות בכל רחבי הארץ, ביישובים רבים ובשפות שונות, וצוות המורים שלנו קשוב לצרכים העולים מהשטח.

הספר המונח לפניכם הוא דוגמה לגישתנו זו. לאחר שנים של לימוד מתוך ספרים שונים, שנועדו במקורם לשמש מבואות שונים וכלליים ליהדות, יזמנו הוצאת ספר ראשון ומיוחד במינו, המיועד לכתחילה לתלמידים ולמתגיירים; ספר שנכתב מתוך היכרות רבת שנים עם אלפי תלמידים ומתגיירים. ככזה, הוא מחבר בשפה פשוטה וקולחת בין עבר לעתיד, בין הפרט לכלל ובין חיי הנפש לחיים הגשמיים.

כולי תקווה כי המאמץ וההשקעה הרבים שהושקעו במלאכת הכנת הספר, בראשותו של הרב חיים אירם, אכן יסייעו לכל אחת ואחד מכם בצעדיו האישיים בהליך הגיור, ויסייעו לכולנו ברמה הלאומית.

זו הזדמנות נפלאה להודות לכל העושים במלאכה: רגשי תודה והוקרה עמוקים מסורים לצוות המורות והמורים היקרים, אשר מלווים את התלמידים במסירות נפש לילות כימים לאורך תהליך הגיור, ותומכים בהם ברגעים הטובים יותר והטובים פחות. כפי שכל תלמיד יודע, העשייה שלהם עמוקה הרבה יותר מהוראה גרידא, והכרחית להצלחה.

תודה לעובדות ולעובדי נתיב, אשר משקיעים מאמץ רב מדי יום על מנת לאפשר למערכת הגדולה של נתיב לפעול - בגיוס תלמידים חדשים, בליווי

עלו והצליחו,

ער"ד יונתן מאיר

מנכ"ל נתיב - המרכז הלאומי לזהות וגיור

**'אֲשֶׁר גָּאֵלְם מִיַּד צָר וּמֵאֲרָצוֹת קִבְּצֶם מִמִּזְרָח
וּמִמְעַרְב מִצְפוֹן וּמִיָּם ... וַיְדַרְיָכֶם בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל'**
(תהלים פרק קז, פסוקים ב-ז)

**'הוֹרֵנִי ה' דֶּרֶךְ חֻקֶיךָ ... הַדְרִיכֵנִי בְּנִתְיָב מִצְוֹתֶיךָ כִּי
בּוֹ חִפְצָתִי'**
(תהלים פרק קיט, פסוקים לג-לה)

הגרות הייתה מאז ומתמיד חלק מחיי העם. בעת הזאת ובארץ הזאת היא לובשת צורה מיוחדת; לא עוד נשמה בודדת המבקשת להצטרף אל העם היהודי בזמן מן הזמנים, אלא אחים ואחיות החיים בתוך עמם, השותפים עמו בבניין הארץ, בהגנה עליה ובפיתוחה הכלכלי והתרבותי, השמחים בשמחת הכלל וכואבים בכאבו אשר מבקשים לחוש גם שייכות וזהות יהודית. הספר שלפניכם הוא ניסיון לצעוד, יחד עם המבקש להלך בנתיבי היהדות, את צעדיו הראשונים בה, ולהציג בפניו נתיבים להכרתה. דרכה של היהדות, כמו היהדות עצמה, אינסופית היא, אך אבני הדרך הפזורות בצדיה, טביעות רגלי הדורות הקודמים, כמו גם קולות צעדיהם ומחשבותיהם בעת המסע, יכולים לסמן את מסלולה.

היהדות היא דרך חיים. את היהדות לומדים בצורה הטובה ביותר מהיהודים ולא מספריהם. לעולם אל תשאל את הספר מהי היהדות, אלא שאל את הלומד בו. על כן, ספר זה אינו בא במקום לימוד מעמיק ויסודי, לבד או בחבורה, אלא הוא בא ללוות את הלומד, לעורר עיון וחשיבה, ולשמש פתיחה או אף חזרה על מה שנלמד.

יהי ספר זה תחילתה של התשובה, שביל הכניסה אל הבית ופתיחת השער.

הרב חיים אירם

כל זמן וזמן מאיר את הדורות כולם באור מיוחד. במשך אלפי שנים לא מצא העם היהודי מנוח לכף רגלו ושמים למרחבי רוחו. בעת הזאת, לאחר חשכת הגלות הארוכה, ומתוך משרפות השואה וגזרות שמד, קם העם היהודי לתחייה וזכה לעדנה ולשגשוג בלתי רגילים. קיבוץ הגלויות מתרחש לנגד עינינו, הארץ נענית לבניה השבים אליה, ומדינת ישראל הופכת למרכז היהודי הגדול בעולם, אבן שואבת לבאים בשעריה, ומגדלור לכל יהודי באשר הוא.

לא רק 'שאלת היהודים' אלא גם 'שאלת היהדות' עומדת על הפרק. תקומת העם עוסקת לא רק בהישרדותו הפיזית, אלא גם בזהותו הרוחנית. גוו של העם מזדקף, לבו מתחיל לפעום, מוחו חושב ונשמתו שואפת אל הרוחני והנשגב. הוא איננו מהגר לארצו; הוא שב אליה, עולה ומתקבץ.

בכל מקום ובכל זמן נשאל היהודי שוב ושוב:
מי את? מי אתה? מי אתם?
ושואל את עצמו:
מי אני? מי אנחנו?

בכל דור ודור נשאלות אותן השאלות והמענה להן משתנה על פי הזמן והתקופה, אך תמיד הוא מורכב משילוב בין ערכי הנצח של היהדות, לבין מאורעות הזמן ומצבו של היהודי באותה העת.

קיבוץ הגלויות מחייב תשובה מעמיקה אך גם דחופה. חובת החזרת היהודים הביתה מחייבת פעולה רוחנית עמוקה לא פחות מפעילות חומרית. אין קיום ליהודי ללא יהדות, ואין יהדות ללא יהודים.

נתטב הזרות

כי עם קדוש אתה לה' אלקיך בה בחר ה'
אלקיך להיות לו לעם סגלה מכל העמים
אשר על פני האדמה.
לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם
ויבחר בכם כי אתם המעט מכל העמים.
כי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את
השבעה אשר נשבע לאבותיכם הוציא
ה' אתכם ביד חזקה ויפדך מבית עבדים
מיד פרעה מלך מצרים.

(דברים פרק ז, פסוקים ו-ח)

חסרי טריטוריה, ללא כלכלה עצמאית; והספרות והתרבות העבריות לא פרהו.

הלשון העברית העתיקה הייתה 'שפה מתה' שהשתמשו בה רק בכתבי הקודש ובבית הכנסת אך לא כשפת דיבור; הגנטיקה היהודית קיבלה גוונים רבים; מנהגי המסורת היו שונים מקהילה לקהילה; השפה והשירה המדוברת ואף המאכלים היו מושפעים מהסביבה המקומית שבה שהו היהודים כזרים. תקופות רבות הם אכן הרגישו זרים וסבלו מזרותם.

מהי בעצם **זהות יהודית**? האם היהדות יכולה בכלל להיות זהות משותפת ההופכת קהילות כה שונות זו מזו לאומה אחת?

בתודעתו של העם היהודי עצמו, היה ברור תמיד כי הוא עם אחד בעל עבר משותף ומכנה משותף, עם המייחל ומתפלל בכל יום לשוב הזרה לארצו, כפי שמעיד משפט הפתיחה במגילת העצמאות: **'בארץ ישראל קם העם היהודי'**. למקומי מדינת ישראל ולתומכיה בעולם לא היה ספק מעולם כי כאן, בארץ ישראל, תקום מחדש האומה היהודית. בדורנו אכן התקבצו יחד שרידי ישראל מארצות בכל רחבי העולם, יהודים הדוברים שפות שונות, בעלי מנהגים ופולקלור שונים שאף מחלוקות לא קטנות ביניהם – אך כולם בעלי זהות משותפת אחת של אומה המתחדשת בארצה: **העם היהודי!**

בדורות האחרונים חזר עם ישראל לארצו מגלויות שונות ומתרבויות שונות והחל לגבש את זהותו. אולי יותר מכל שאלה אחרת, עומדת כיום שאלת הזהות היהודית בבסיס החברה והקיום היהודי **במדינת ישראל**. דווקא לאחר שזכה העם היהודי בטריטוריה ועצמאות, ואף כי חלק מבניו עדיין פזורים בתפוצות העולם, עולות השאלות ביתר חדות: **מהי היהדות? מיהו העם היהודי? מיהו יהודי?**

התשובה לשאלות אלה יכולה לבוא משני מישורים: מישור העבר – שרשרת הדורות, המסורת וההמשכיות; ומישור העתיד – החינוך, הזהות והשייכות של הדור הבא, ובמילים אחרות: האם 'הודל' הוא מי שנולד ליהודים, או מי שדואג שבניו וצאצאיו יהיו יהודים?

בשנת 1927, לאחר דיונים שנמשכו שבע שנים, ביקשה ההנהגה הסובייטית בברית המועצות לקבל החלטה בשאלת יישוב היהודים בבירוביג'אן, במסגרת מאמציה ליישב לאומים שונים בצורה מרוכזת.

בטרם התקבלה ההחלטה הוצג בפני המשתתפים מסמך עמדה שהוכן לבקשת לנין, בנושא: 'המרקסיזם והשאלה היהודית'.¹ את המסמך כתב יוסף ווסריונוביץ' ד'אוגשוילי, הידוע בשם יוסף סטאלין, והוא עסק בשאלה, האם היהודים הם בכלל עם בפני עצמו.

מסקנת המסמך הייתה כי היהודים אינם עם (!) מכיוון ש'אומה' היא שותפות אנשים יציבה, שעוצבה באורח היסטורי, ונתהוותה על בסיס שותפות הלשון, הטריטוריה, החיים הכלכליים והמערך הנפשי, האופי, המתגלה בשותפות התרבות. די שיהיה חסר אפילו אחד מסימני היכר אלה – כך סיכם סטאלין – כדי שהאומה תחדל להיות אומה. רק קיומם של כל סימני ההיכר בצירופם, נותן לנו את ה'אומה'.

המסמך בדק האם ליהודים יש לשון משותפת; האם הם דוברים אותה שפה; האם יש להם חיים כלכליים משותפים, תרבות אחידה; האם היהודים מנהלים חיי שותפות יציבים על בסיס היסטורי משותף – והגיע למסקנה חד משמעית: היהודים הרוסים, הגליציאנים, האמריקנים, הגרוזינים וההרריים אינם מהווים אומה אחת. אולי יש להם אופי לאומי משותף, אך אין הם מצטרפים לאומה אחת, בהיותם מפורדים מבחינה כלכלית, חיים בטריטוריות שונות, מדברים בלשונות שונות וכדומה.

על השאלה 'במה בכל זאת הם יהודים', ענה סטאלין: 'אם עוד נשאר משהו משותף ביניהם, הרי זו הדת, המוצא המשותף ושרידי מסוימים של אופי לאומי'. אך המשיך ותהה: 'איך אפשר לומר ברצינות כי המנהגים הדתיים המאובנים והשרידיים הפסיכולוגיים משפיעים על הגורל של היהודים יותר מאשר הסביבה החברתית הכלכלית והתרבותית החיה?'

אכן, לשון, טריטוריה, כלכלה ותרבות משותפות היו כל מה שחסר לעם היהודי שהתפזר בקצווי תבל בשנות הגלות. אבל האם רק כך מוגדר 'עם'? יהודים רבים חיו בין העמים וחוו פיצול זהות: לשונם הייתה כלשון העם הסובב אותם; אך הם היו

1 המסמך נכתב במסגרת כתיבת התיאוריה הבולשביקית בנושא הלאומי.

העם היהודי - יצירה מן העבר

עם ככל העמים?

בעולם, וזאת גם לאחר איבוד כל הסימנים שנקב סטאלין, שלכאורה מאפיינים אותו כ'עם'. אם אמנם כל מאפייני האומה היו 'מאובנים' בלבד, כלשונו של סטאלין - מה גרם להמוני יהודים במוסקבה להגיע בשנת 1948 לרחבת בית הכנסת הקוראלי 'ארכיפובה', לקבל את פני שגרירת ישראל? ומה גרם לסר משה מונטיפיורי להגיש עזרה ליהודים ברחבי העולם? ומה הניע את משפחת רוטשילד לרכוש אדמות ליושבי ארץ ישראל? ומדוע נחלץ משה רבנו לעזרת אחיו בשעבוד מצרים? ומדוע קמו שופטי ישראל, מלכי ישראל וגיבוריו לעזרת העם במהלך ההיסטוריה? ומדוע חירפו נפשם חיילי סירת מטכ"ל כדי להציל יהודים חטופים ב'מבצע אנטבה' באוגנדה בשנת תשל"ו (1976)? ומדוע שלחה מדינת ישראל את חיילי צה"ל להציל את יהודי אתיופיה במבצע גבורה מסוכן וחשאי ולהעלותם לארץ ישראל?

מתי הכול התחיל?

התא' הראשון של העם הוא המשפחה. משפחת אברהם יצאה למצוא ארץ חדשה; הייתה זו יציאה של משפחה ולא של קבוצה אקראית של אנשים; וההליכה הייתה מתוך ציווי אלוהי. גם אם התורה אינה מפרטת את הסיבה לנדודי אביו של אברהם, תרח, מאור כשדים לחרון, משפחתו היא הקבוצה הראשונה המוזכרת בתורה מאז ימי אדם הראשון, שהתגבשה למשפחה בעלת ייעוד אחד. משפחת אברהם שמרה על ייחודה בקרב העמים סביבה, ועל כן שלח אברהם את אליעזר עבדו למצוא לבנו יצחק אישה שאינה מבנות הארץ, וגם יצחק ציווה על בנו יעקב להקים משפחה עם בנות משפחתו, ולא עם תושבי הארץ שחיו לידם. בשלב השני בהיווצרות עם ישראל - בעת שעבר ממשפחה לעם - חזרה והודגשה חשיבות ההשתייכות היסודית למשפחת האבות ולאמונה באל אחד. השתייכות זו באה לידי ביטוי בשני תנאים חשובים שנאמרו ליוצאים ממצרים: אכילת קורבן הפסח על ידי כל בני המשפחה, וברית המילה. לא

אפשר למצוא נקודות רבות של דמיון בין עם ישראל לשאר העמים; יחד עם זה יש לו קווי אופי והיסטוריה ייחודיים.

אם 'עם' הוא קבוצת בני אדם המעבירים מדור לדור מורשת קיבוצית - הרי אנחנו עם. אך לא נכון לומר כי נוצרנו ככל העמים; עם נוצר מתוך התפתחות היסטורית ארוכת שנים, של קבוצת אנשים שהתיישבה במקום אחד, והחלה ליצור סדרי חיים וחברה, לפתח תרבות, כלכלה ושפה, שהבדילו בינם לבין קבוצות אחרות והפכו אותם עם השנים ל'עם' מובחן. הקשר בין בני האדם שהחלו להרכיב את אותו עם, נוצר משיבתם בסביבת מגורים בחבל ארץ מסוים. לא כן עם ישראל.

אמנם גם משפחתו של תרח, ובעיקר אברהם בנו, נדדו אל ארץ והתיישבו בה, וצאצאי האבות שעלו ממצרים ישבו בארץ ישראל במשך מאות רבות של שנים, ככל העמים. אך ההבדלים רבים:

א. אברהם ומשפחתו כלל לא ניסו להתערות עם קבוצות אחרות שישבו בארץ כדי ליצור ישות לאומית משותפת. אדרבה, הם חתרו לבידול משפחתו תוך ניסיון להשפיע על הסביבה מבלי להשתלב או להיטמע בה.

ב. משפחת אברהם לא התפתחה כעם השייך לארץ אלא ירדה למצרים, וחזרה לארץ ישראל רק לאחר דורות רבים, כעם שנולד מהוץ לטריטוריה משלו, לאחר שהיה נתון בשבי של מעצמה אלילית חזקה.

ג. בעמים אחרים, הדת היא אמנם מרכיב חשוב, אך אינה מרכיב מכונן. רק בעם ישראל השייכות הדתית יוצרת את השייכות הלאומית. יש צרפתי-נוצרי וצרפתי-מוסלמי; אנגלי-נוצרי ואנגלי-פגאני, אך אין יהודי-נוצרי או יהודי-מוסלמי. ההגדרה 'יהודי' מתייחסת לדת וללאום גם יחד.

ד. עם ישראל מתאפיין בתחושות עמוקות של 'ערבות הדדית' ושותפות גורל בין כל היהודים

לארץ ישראל (שנקראה אז 'ארץ כנען') בשליחות ה', המשפחה ירדה למצרים ועלתה שוב כעם לארץ ישראל, ובדרך התגלה ה' בהר סיני מול כל העם וכתר עמו ברית עולם.

ויש המתארים מהפכה זו (כמו רבי יהודה הלוי והרמח"ל), כגילוי הקשר שבין בורא העולם לאדם. אותו קשר מיוחד שנמצא באנושות כולה מימות אדם הראשון, החל להופיע בצורה גלויה אצל משפחת אברהם, והתבטא בנבואה. משפחתו של אברהם אבינו התברכה בה לטובת האנושות כולה. כלומר, לא מהלך של התפתחות היסטורית אלא רגע של התגלות חד-פעמית לכל העם, בניו של אברהם, שיצאו ממצרים.

השפה או הלבוש, ולא שבועת נאמנות לאדם או לקבוצה יצרו את החיבור ביניהם לעם - אלא האמונה בה² אחד, וההשתייכות למשפחה שכרתה עמו ברית, הן שהולידו את העם.

אם כן, עם ישראל לא נוצר במסגרת היסטורית טבעית רגילה, אלא במהלך של 'מהפכה' בתולדות האנושות.

יש המתארים מהפכה זו (למשל הרמב"ם), כקשורה לתולדות האמונה האנושית: לאחר שהאנושות התרחקה מהאמונה באל אחד שהייתה אמונתו של אדם הראשון, חזר אברהם בכוחות עצמו אל אמונה זו. כאשר ה' התגלה אליו בנבואה, משפחתו עברה

את הדרך שה' ציווה אותו. רק אז, הבטיח ה', יהיו בני ישראל 'סְגֻלָּה מְקַלְתָּ הָעַמִּים' (שמות פרק יט, פסוק ה). עשרת הדיברות הם עיקרי הדברים שנשמעו במעמד הברית בהר סיני. הפירוט המלא מופיע בתורה כולה. הביטוי 'סגולה' נזכר בתנ"ך כולו שש פעמים בלבד. משמעותו המילולית היא 'אוצר', או 'כספת', רכוש שמור. בהקשר הרחב של העם, משמעותו היא 'הבטחה': **אם עם ישראל ישמור את הברית, ה' ישמור עליו בהשגחה מיוחדת**, כפי ששומרים על אוצר. השגחה זו אין משמעותה בהכרח רק שכר ויחס מועדף לטובה, אלא גם הקפדה יתרה על דרכו, כולל ענישה במקרה הצורך, לעתים אף מעבר לענישת עמים אחרים.

בעת שבני ישראל קיבלו על עצמם את הברית בהר סיני, הם אמרו: **'נעשה ונשמע'** - בלשון עתיד, ולא 'עשינו' או 'שמענו'. העם מוגדר אם כן לא רק על פי העבר שלו אלא גם לפי המחויבות שקיבל על עצמו כיעוד עתיד.

הבחירה בעם ישראל נטועה אם כן על שתי רגליים - בחירה על פי העבר, ובחירה על פי העתיד. **הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק** ז"ל,³ מגדולי מנהיגי יהדות ארצות הברית ומגדולי הוגי היהדות בדורנו, הצביע על שתי הבריתות שבהן התחייב העם היהודי: ברית גורל וברית ייעוד.

בחירה שיש בה מחויבות לעתיד

התורה מכנה קבוצת אנשים שהם עם בפני עצמו, בכינוי 'עם' או 'גוי'. במעמד הר סיני זכה עם ישראל לכינוי 'סגולה'. מהי 'סגולה' ומהי המשמעות של 'עם סגולה'?

לכאורה נדמה כי הבחירה בישראל כבר נעשתה בימי האבות, וביציאת מצרים יצא העם לדרכו כעם בפני עצמו; אך לא די בבחירה באברהם ובהבטחה שניתנה לו; כדי שעם ישראל יזכה לשבת בארץ ישראל ולהיות מבורך בברכת אברהם, הוא צריך לקבל על עצמו לא רק את שייכותו אל העבר, אלא גם את ייעודו העתידי. כל מה שקרה עד עתה נמשך 'על תנאי' - והתנאי הוא ההשתתפות במעמד הר סיני, שבה עמד העם כולו מחדש בברית והתחייב לשמור

2 ה' - קיצור למילה 'השם' שהיא למעשה כינוי לאלוקים

3 הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק (תרס"ג-תשנ"ג; 1903-1993) היה רב, ראש ישיבה, פילוסוף דתי, מראשי הציונות הדתית ותנועת המזרחי וממנהיגי הרוחניים של היהדות האורתודוקסית בארצות הברית.

אלו אמצעי זיהוי בלבד; זהותו היא עומק הקשר שבין היהודים לבין עצמם ובין כל יהודי פרטי לכלל ישראל, בקשר של גורל ובקשר של ייעוד. לפיכך, מסקנתו של סטאלין הייתה שגויה; עם ישראל הוא אכן עם.

משתי הבריתות הללו נובעת המחויבות של מדינת ישראל להעלות אליה יהודים מכל התפוצות - מברית הגורל המשותף של כל היהודים באשר הם, ומברית הייעוד המשותף של העם היהודי.

עם ישראל כגוף אחד: אהבת ישראל וערבות הדדית

מעמד הר סיני היה מעין 'התכה' של בני ישראל לגוף אחד. הביטוי 'כל ישראל ערבים זה לזה', או בנוסח אחר: 'כל ישראל ערבים זה בזה' - אין כוונתו לערבוב מרכיבים כמו בתערובת, אלא מלשון ערבות ואחריות

ברית גורל - הברית בין ה' ועם ישראל איננה ניתנת להפרה בשום תנאי, לא בשל דרך החיים ולא בשל תוצאות המעשים. כל יהודי קשור מכוח הברית הזו לכל יהודי אחר, בברית המחייבת אותו להיות עָרֵב ואכפתי כלפי כל יהודי אחר באשר הוא, לשמוח בשמחתו ולדאוג בדאגתו.

ברית ייעוד - כל היהודים קשורים זה בזה מתוקף ייעוד משותף. החובה של כל יהודי היא 'להתעלות על עצמו ולהיידמות לבוראו', כלומר לדרוש מעצמו מעבר לכל נורמה אנושית, להיות את חייו על פי הציווי של בורא העולם אלוקי ישראל, ועל פי הערכים הנצחיים שנובעים מהתורה והמצוות.

כאן מצויה התשובה לשאלת מהותה של **הזהות היהודית**. אכן, השפה, הכלכלה, התרבות וההיסטוריה המשותפות הן אמצעי זיהוי לעם, אך הן אינן אמצעי זהות. יהודי יכול 'ללבוש' אמצעי זיהוי של העמים שבהם הוא חי, לעתים יבְדֵל את עצמו באמצעים אלו מרצונו או בעל כורחו מהעמים האחרים, אך

זולתו. וכמו שרוצה היהודי שיספרו עליו רק טוב ויידונו את מעשיו תמיד לצד הטוב והישר, כך הוא מחויב כלפי כל אחד ואחת מישראל.

מחויבות זו ואהבה זו לכלל ישראל, אינן שוללות את החיבה והעזרה שיש להגיש לכל אדם, יהודי ושאינו יהודי, שהרי כל בני האדם הם מצאצאי אדם הראשון, ונבראו בצלם אלוקים.

של כל אדם מישראל על רעהו, והאפשרות להשפיע עליו לזכות או לחובה.⁴

מלבד האחריות האישית של היהודי כלפי הבורא, מחויב כל יהודי בהתנהגות הולמת כלפי אחיו מישראל, מתוך שייכותו לכלל. ערבות זו מאפשרת גם, מבחינה הלכתית, להוציא יהודי אחר ידי חובה במעשה של מצווה, ולהיות שליחו במילוי חובתו זו.⁵ כך צומחת כלפי כל אחד מישראל אהבת נפש; כמו שאדם חומל על עצמו ועל ממונו, כך הוא חש כלפי

גם בשעה שהיה בשפל המדרגה מבחינה לאומית ואנושית, מוכיחה כי שורש המחלוקת שבין ישראל לעמים עמוק מקנאה בלבד.

וכיצד עם ישראל עצמו רואה את תפקידו?

הברכה שמברך היהודי בכל בוקר - 'אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו' - מלמדת כי 'העמים', הקבוצה שמתוכה נבחר העם היהודי, היא קבוצה איכותית בפני עצמה, שהרי מה היתרון בבחירתו אם הקבוצה שממנה נבחר היא קבוצה נחותה? אדרבה, מתוך הכרת ערך האדם באשר הוא, מקדיש עצמו אחד מהכלל לשליחות למען הכלל. מתוך הכרת ערך האדם והכרת ייעודם של כל בני האדם באשר הם, נבחר עם ישראל למסור את דבר ה' לכל האנושות ולהוביל אותה בדרך החיים הנכונה.

הייעוד שאליו מכוון עם ישראל באחרית הימים, כפי שמובע בדברי הנביאים, למשל אצל הנביא ישעיהו, הוא להביא את העולם לקבל את דרך ה' כדרך החיים הנכונה לכל עם לפי ייחודו. לו היה עם ישראל חפץ להישאר נבחר ומיוחד ונעלה, היה שומר את תורתו ודבר ה' לעצמו בלבד.

יחד עם זאת, השפעת ישראל בעולם איננה מסתכמת בייעוד זה בלבד; עצם מציאותו של ישראל בעולם, ההיסטוריה שלו כעם בין העמים, אורח חייו

'העם הנבחר' - התנשאות או שליחות?

שופטת בית המשפט העליון בארצות הברית, רות גינזבורג, כתבה: 'כשאתה יהודי, העולם מסתכל עליך ככה. וזו מורשת שעליך להיות גאה בה. ואז, גם כן, זה משהו שאינך מסוגל לברוח ממנו מכיוון שהעולם לא יניח לך'.⁶

משעה שנכרתה הברית בין ה' לעם ישראל, התנהגותו של היהודי בכל מקום נשפטת על ידי העולם ועל ידי עצמו בעין בוחנת. לא תמיד פועל יחס זה לטובה. נבדלותו וייחודו של עם ישראל הולידו לאורך הדורות גילויי אנטישמיות מצד אחד, ואמונות בדבר החלפת העם הנבחר בעם אחר, כנושא דברו של האל, מצד אחר. העובדה כי עם ישראל נרדף

4 ספרא פרשת 'בחוקות'.

5 על ההשלכות ההלכתיות של הערבות ההדדית ראו בנתיב היחיד והחברה עמוד 294.

6 מצוטט בספרו של אבי בקר, **מיהו העם הנבחר: סיפור מאבק הרעיונות הגדול בהיסטוריה**, תל אביב 2013. מעט באירוניה, כתב על כך הסוציולוג דניאל בל: 'היהודים הם העם הנבחר, אם לא על פי האל הרי זה על דעת כל יתר העולם'. טוביה החולב, גיבור סיפורו של הסופר 'שלום עליכם', פונה אל בורא עולם בתהייה: 'אני יודע, אני יודע, אנהו העם הנבחר. אבל מדי פעם בפעם אתה לא יכול לבחור מישהו אחר?...'

אל העם שזכה לנבואה מאת ה' באופן גלוי אצל משה ושאר נביאים. **כל מי שמצטרף לברית עם ה' זוכה באותה מעלה.** אילו העם היהודי היה תופס עצמו כנעלה מעמים אחרים באופן מהותי – לא היה אפשר להצטרף אליו ולהפוך ליהודי.

לכל עם אופי מסוים, הנקרא בפי הפסיכולוגים 'תת מודע קולקטיבי' – מעין פסיכולוגיה ציבורית, לאומית. כשם שליחיד יש תת מודע, כך גם לכלל.⁸ אופיו המיוחד של עם ישראל הוא בתכונתו הרוחנית, אך הוא אינו יוצא מכלל בני האדם. אופי שונה איננו גזענות; כמו כל אומה עומד העם היהודי על חייו ועל זכותו לשמירת אופיו המיוחד. לעתים לבשו יחסיו עם אומות העולם יחסי חיבה וכבוד הדדי, ולעתים יחסי התבצרות וניגוד.

בפרקים הבאים נבחן את שאלת מעמדו של העם היהודי בקרב העמים בשתי דרכים: על פי היחס אל אומות העולם, כפי שמשקף בתורה ובהדרכת חכמים; ועל פי האפשרות להצטרף אל ברית ה' על ידי הגיור.

ומורשתו – הם עצמם מסר מתמשך בחיי האנושות והשפעתו ניכרת עד ימינו על העולם כולו, למשל ביום המנוחה השבועי, בשמירת איסורי עריות, במונותיאזים ועוד.

'עם נבחר' משמעו הוא שישראל הוא העם שנבחר לקבל עול שליחות זה, על טובתה ועל האחריות שבה.

ב-10 בנובמבר 1975, 37 שנים בדיוק אחרי 'ליל הבדולח' בגרמניה,⁷ קיבלה עצרת האומות המאוחדות החלטה כי 'הציונות היא צורה של גזענות ואפליה גזעית'. ההחלטה בוטלה 16 שנים מאוחר יותר.

האומנם היהדות והציונות הן צורות של גזענות? גזענות היא מושג פיזיולוגי: 'גזען' הוא אדם הטוען לעליונותו על בני אדם אחרים, ורואה עצמו שונה מהם מהותית – כמו שהצומח שונה מהחי והדומם שונה מן הצומח – ומתוך כך שולל את זכויותיו של כל מי שהוא תופס כנחות ממנו מבחינה גזעית.

היהודי אינו רואה עצמו, מבחינה ביולוגית ופיזית, כשונה מכל אדם אחר; מעלתו של היהודי באה מהקשר שבין כל פרט מבני ישראל אל כלל ישראל,

א. הצו המוסרי: שבע מצוות בני נח

התביעה לחיי מוסר וצדק היא תביעה כלל אנושית, ובעניין זה אין הבדל בין יהודי למי שאינו יהודי. לאחר שהאנושות הושמדה במבול, מכיון שהשחיתה את דרכה מבחינות רבות, תבע בורא העולם מכלל האנושות שחידש על פני האדמה – אנושות שיצאה כולה מבניו של נח – נורמות התנהגות בסיסיות המוגדרות בשבעה צווים, שהם יסודות מוסר של כל חברה המאמינה שבני האדם נבראו בצלם **אלוקים**: איסור עבודה זרה; איסור ביזוי האל על ידי נאצה וקללה; איסור רציחה; איסור גילוי עריות; איסור גזל; איסור אכילת אבר מן החי (אכילת בעל חיים או חלקו בעודו בחיים); חובת הקמת מערכת משפט (כדי לאכופ את המצוות הקודמות, ולשפוט

ישראל והעמים

מקורות רבים בתורה ובדברי חכמים נראים לעתים כסותרים זה את זה ביחסם לשאינם יהודים, כפרטים וכעם. ממכלול ההתייחסויות אפשר לסכם כמה עקרונות כלליים:

7 'ליל הבדולח' הוא פוגרום שהתרחש בלילה שבין 9-10 בנובמבר 1938 (ט"ז בחשוון תרצ"ט) בכל רחבי הרייך השלישי, ובו נהרסו בתי כנסת וחנייות רבים וזוגיותיהם נופצו, ומכאן שמו. גם בתי מגורים, מוסדות ציבור ובתי עסק רבים של יהודים נותצו ונהרסו בלילה זה.

8 כמובן שבכל כלל יש יוצאים מן הכלל, ובאומה בעלת נטייה מסוימת קיימים יחידים הנוהגים אחרת מן הכלל.

הדת היהודית אינה דת סודית ומתבצרת. בזמן שהמקדש היה קיים לא נחסמה דרכו של מי שחפץ לעבוד את אלוקי ישראל על ידי הקדשת קורבן בבית המקדש; וגם כיום לא נחסמת דרכו של מי שרוצה להתפלל אל אלוקי ישראל על פי דיני הקורבנות והתפילה של ישראל. החזון העתידי של נביאי ישראל הוא כי בית המקדש יהיה 'בית תפילה ... לכל העמים', כחלק מציפייה מתמידה להתעלות האנושות כולה בשמירת מצוות בני נח.

ג. שמירה על זהות נבדלת וחובת המחאה

בצד האחוה והכבוד נשמרת ההפרדה. הרצון באחוה עם העמים אינו יכול לטשטש את ייחודו של עם ישראל. תגובת ה' למגדל בבל שבנתה האנושות, ברצונה להיות גוף אחד, מוכיח כי אחדות של כלל האנושות אינה רצויה כלל; דווקא הנפרדות והגיוון התרבותי מבורכים. לכן אין לכפות על אדם או על עם לשנות את אופיו ואת דרכו. מתוך כך הקפידה התורה לאסור על קשרי נישואין בין ישראל לעמים, וחכמים הוסיפו גדרים וסייגים כדי למנוע עירוב והתקרבות העלולים להביא לטשטוש הזהות.

בצד זה, נשמרה תמיד גם זכות המחאה וחובת המאבק במי שמבצע מעשי פשע כלפי בני אדם אחרים. זהו מקור הציווי בתורה כלפי עמלק, שהיה עם אכזרי וסוחר עבדים, הורג ובוזז שלל מלחמה.⁹ התנהגות לא הותירה מקום ליחס סלחני ופשרה. גם ביחס לעמים אחרים שישבו בארץ כאשר עם ישראל נכנס אליה לאחר יציאת מצרים, אשר תרבותם הייתה תרבות של עבודה זרה, אכזריות ופריצות מינית – נאסר כל משא ומתן של פשרה. יחד עם זאת, למאבק בהם קדמה הקריאה לשלום, והייתה אפשרות להשלמה עמם לאחר שיקבלו על עצמם נורמות התנהגות מוסרית של שבע מצוות בני נח.

נקודת המוצא של התורה היא הקביעה המוחלטת: **'בְּצֵלֶם אֱלֹקִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם'** (בראשית פרק ט, פסוק ו). נקודת מוצא זו אינה באה לטשטש את ההבדלים בין בני האדם השונים. בורא עולם שברא את העולם כולו, מחייב יחס של כבוד כלפי כל אדם, מצווה את המאבק בעוול ובשחיתות המוסרית, ומחייב לפעול

בין בני האדם ביושר ובצדק). מתוך מצוות אלה, בשש נצטווה כבר האדם הראשון, ואילו במצווה השביעית, איסור אכילת אבר מן החי, נצטוו בני נח רק לאחר המבול.

מערכת מצוות אלו מכונה 'שבע מצוות בני נח' ואף כי יש הבדל ביניהן לבין ריבוי המצוות שחייב ה' את בני ישראל בתורה, אלו הן מצוות בסיסיות הנוצרות לקיום כל חברה אנושית ראויה, ועל פי התורה והחכמים, מחויבים בהן כל באי עולם.

בין פוסקי ההלכה קיימת מחלוקת עד כמה צריך, אם בכלל, להפיץ מצוות אלו בין עמי העולם. ובכל מקרה, עם ישראל מחויב לנהוג כבוד כלפי מי שחיים על פי כללים אלו, אשר מכונים על ידי חכמי ישראל 'חכמי אומות העולם' או 'חסידי אומות העולם'.

ב. יחסי שכנות וחיים משותפים

מכיוון שעם ישראל מעולם לא חי לבדו – לא בארצו ולא במדינות העולם – העסיק היחס שבין ישראל לעמים את החכמים והפוסקים בכל הדורות, הן כיחס לאומות והן כיחס ליחידים ולקבוצות שחיו ביחד או בסמוך לקהילות היהודיות.

מי שמקבל על עצמו את שבע מצוות בני נח ומבקש לחיות בקרב היהודים בקהילתם או במדינתם, נקרא **גֵר־תושב** ועם ישראל מצווה לדאוג לצרכיו ככל אדם אחר, לדאוג לפרנסתו ולחיייו. התורה חוזרת ומזהירה שאין לרמות אותו או להשפילו בשום צורה ואין לנצל את חולשתו. כדי להפנים מצווה זו חוזרת ומזכירה התורה כי **גם אנו היינו גרים בארץ מצרים**, וסבלנו מעוני והשפלה, והזיכרון הזה צריך לכוון אותנו בהתנהגותנו כלפי הזרים סביבנו, וכלפי כל אדם באשר הוא. עם מי שעובר על שבע מצוות בני נח, רצוי להימנע ככל האפשר מחיים משותפים במדינה אחת או במסגרת חברתית-לאומית משותפת.

אף שבאופן פורמלי, אין מנגנון רשמי המאפשר לקבל אדם למעמד 'גֵר־תושב', הפוסקים בימינו רואים בהלכות גֵר־תושב מנגנון עקרוני המנחה את מדיניות ממשלת ישראל ביחס לכל אזרחי המדינה שאינם יהודים.

9 בדור שלאחר השואה, היו שראו בגרמנים את ממשיכיהם של העמלקים.

הר הבית, מבט ממזרח

לתיקון העולם, לעתים גם על ידי התרחקות והענשת עושי העוול. בורא כל בני האדם בצלמו, הוא שציווה על מלחמה ברשעי עולם.

מראשית יצירת עם ישראל, הבחין ה' באופיו של אברהם ראש האומה, שציווה את בניו לשמור את 'דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט' (בראשית פרק יח, פסוק יט), והיה מקרב את בני האדם, ובמקרי הצורך לא היסס לצאת למלחמה.

ה פרק

ה'סגולה' והגיוור

למרות תחושת המשפחתיות ו'הסגירות' המאפיינת את בני ישראל שנקראו 'עם סגולה', ו'ממלכת כהנים וגוי קדוש', לאורך השנים הצטרפו אליהם בני עמים אחרים שזכו בכבוד רב ואף הערכה מצד עם ישראל לדורותיו.

כאלה היו אליעזר עבד אברהם, יתרו חותן משה, בתו ציפורה אשת משה, רות המואבייה שהייתה אם סבו של דוד המלך. גם רבי עקיבא גדול התנאים היה מצאצאי גרים ואף רבותיו של הלל, שמעיה ואבטליון, ורבי מאיר, מגדולי התנאים, היו מצאצאי גרים, ועוד רבים אחרים.

הכיצד? האם היהדות איננה 'גנטיקה'? כיצד אפשר לרכוש תכונות שעברו בירושה מאז הברית בהר סיני? תהליך מופלא זה של גיוור דורש הסבר.

המושג 'גיוור' או 'גר' בא מן המילה 'לגור' – מי שמצטרף ובא לגור, בניגוד למושג 'אזרח' שיש המפרשים כי משמעותו המילולית כ'עץ נטוע', כלומר מי שחי בסביבתו הטבעית מדורי דורות.

בתורה מוזכרים 'גרים' מסוגים שונים: מי שהצטרף רק לגור בשכנות עם ישראל נקרא 'גר תושב' ו'גר

וכדומה. העובדה כי הם בלטו בשונותם מעידה כי הם שמרו על מסגרת נבדלת ונישאו בקרב בני עמם בלבד. אמנם רבים מהיוצאים ממצרים היו, לפי התורה, גם מצאצאי יהודים או שאינם יהודים, אך ביציאת מצרים התגבשה משפחת האבות וכל מי שדבק בה, והפכה לעם.

הברית בהר סיני נכרתה אפוא עם כל מי שנקשר למשפחה המקורית של האבות, ויצרה את 'עם ישראל'.¹⁰ לברית זו שני דברים המייחדים אותה: ראשית, ההבטחה כי לא תיכרת ברית נוספת עם עם אחר בעולם ולא יהיה מחליף לעם ישראל - כל מי שירצה להיות קשור לברית זאת יוכל להצטרף לעם היהודי. 'עם הסגולה' יהיה כאוצר המאפשר קליטת בני נוספים אל תוכו, שיהיו כיחידים המקבלים על עצמם את הברית של כלל ישראל ואת ייעודו. שנית, תהליך ההצטרפות לעם ישראל יהיה על ידי קבלת חובותיו וייעודו. כפי שכל בני ישראל עברו תהליך של 'גיוור' וקבלת הברית במעמד הר סיני, כך כל יחיד המצטרף לעם יעבור את אותם דברים שהצטוו בהם בני ישראל, ובכך הוא יצטרף אל העם לדורותיו; בן ברית בכלל ישראל.

תנאי הגיוור ומקורם בברית הר סיני

כשיצאו בני ישראל ממצרים הם נצטוו תחילה בשני תנאים:

ברית מילה (לגברים) - המצהירה על השתייכות והמשכיכות הברית שנכרתה עם האבות בברית המילה. **קורבן פסח** (לכולם) - המבטא אמונה וביטחון בה' אחד ונטישת כל עבודה זרה שהייתה נהוגה במצרים. הקרבת קורבן פסח לה' ערב היציאה ממצרים דרשה אומץ רב ואמונה בדברי משה, שכן הדבר היה עלול להתפרש כמרידה באלוהי מצרים.

לאחר היציאה למדבר החל שלב נוסף של 'לימוד' והפנמת ההשגחה האלוקית על העם. הנסים הגלויים נועדו בין השאר לגרום לבני ישראל להפנים כי יש מי שמשגיח עליהם: מכות מצרים, עמוד האש ועמוד הענן, קריעת ים סוף, המזון במדבר באמצעות מן ושליו, אספקת מים פלאית, מלחמת עמלק, ועוד. כל

שער'; ומי שהצטרף לעם לכל דבר ועניין נקרא 'גר צדק'. באזכורים השונים בתורה יש להבחין באיזה גר מדובר. בדברי חכמים, המושג 'גר' מתייחס בדרך כלל לגר צדק, אלא אם מצוין אחרת.

העם היהודי

גרעין העם - האבות והאימהות

אברהם ושרה לא נולדו להורים יהודים, ודאי לא לפי ההגדרות ההלכתיות של ימינו. הם היו, כמו כל בני האדם בזמנם, 'בני נח'. כך גם היו הוריהם של רבקה אשת יצחק, ורחל ולאה נשות יעקב.

תהליך ההתייחדות של משפחת אברהם ושרה מכלל המשפחות היה בקבלת **האמונה** באל אחד, ובאימוץ **דרך חיים** המתחייבת מאמונה זו. בהמשך, הקשר של אברהם ושרה חייב אותם לנאמנות ולכריתת ברית עם הבורא, תוך הבטחה לקיום נצחי של הברית.

במהלך חייהם הצטרפו לאברהם ושרה אנשים רבים - לוט, עבדי אברהם ובני בריתו, ואף ישמעאל בן הָגָר. הגר וישמעאל הורחקו מהמשפחה, וגם עשו במובן מסוים נטש את ברית ההבטחה. הברית חזרה והתחדשה עם כל בירור משפחתי - עם אברהם לאחר הפרידה מישמעאל, עם יצחק אחרי מות אברהם, עם יעקב אחרי הפרידה מעשיו וכדומה.

אפשר לומר כי בעלי בריתו של אברהם, שהאמינו באמונתו והלכו בדרכו, היו 'קבוצה של יחידים' שהצטרפו לדרך (חלקם נטשו אותה לאחר מכן) - קבוצה שגרעינה היה **משפחת האבות והאימהות - אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ונשותיו לאה ורחל בלהה והלפה**.

משפחה לעם

בתחילת ספר שמות מתואר העם דרך עיני פרעה: **'עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעֶצְמוֹ מְאֹד'** (שמות פרק א, פסוק ט). המשפחה שירדה למצרים השתקעה והפכה לעם רב שהיה מובדל מכל שאר העמים. חכמים הסבירו במה הם התייחדו: **בלבוש, בשפה, בשמות** האנשים

¹⁰ הכינוי 'העם העברי' החל ככינויו של אברהם שבא מעבר נהר פרת בבבל (עיראק כיום). הכינוי 'בני ישראל' נוצר בזמן הגלות והעבודות במצרים (ישראל הוא יעקב אבינו שירד עם כל בניו למצרים והשתקע שם). והמונח 'העם היהודי' החל לאחר שעשרת השבטים האחרים גלו הרחק, ושבת יהודה שגלה לבלב כונה 'יהודים'. המושג 'יהודי' מתפרש גם כמתייחס לאמונה המיוחדת - מי שמאמין ביחידו של עולם, כלומר באל אחד.

במעמד קבלת התורה היא נמסרה באופן כללי וללא פירוט. בני ישראל קיבלו על עצמם את כל מה שיימסר להם מעתה ואילך, ואת כל מה שיתחדש בתורה וב'דת משה וישראל' על ידי כל מי שיוסמך כמעביר את שרשרת המסורת והפסיקה מדור לדור. למרבה הצער, גם סמוך למתן תורה וגם בכל התקופות בהמשך, לא תמיד שמרו ישראל על התורה, לעתים מתוך שגגה ולעתים בכוונה תחילה, אך המחויבות שלהם אליה לא פסקה ולא התבטלה ולו לרגע אחד. המחויבות הנצחית היא הדדית, וגם ה' הבטיח כי לא יניח לברית זו להתבטל בשום תנאי:

וְאִף גַּם זֹאת בְּהִיוֹתְם בְּאֶרֶץ אֲיִבֵיהֶם לֹא מֵאֲסִיתִים
וְלֹא גְעֻלֹתִים לְכָלֵתֶם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתְּם כִּי אֲנִי ה'
אֶלְקֵיהֶם. וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רֵאשֵׁנִים אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי
אִתְּם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם לְהִית לָהֶם לְאֱלֹקִים
אֲנִי ה'
(ויקרא פרק כו, פסוקים מד-מה)

כִּי הִקְרִים יִמְלוּ וְהִגְבַּעוֹת תִּמְוֹטְנָה וְחִסְדֵי מֵאֲתָךְ
לֹא יִמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמוּשׁ אֲמַר מֶרְחֶמֶךָ ה'
(ישעיהו פרק נד, פסוק י)

לא תמיד היו ישראל זכאים לקיום ההבטחה; לעתים היא התמידה רק מתוך חסד ה', אך ה' מעולם לא נסוג מדבריו. כמובן שה'הבטחה' אין משמעה ויתור על עונש אם מגיע, ותביעה לתשובה ולתיקון המעשים. אמנם יש הבדל בין אופן קיום הברית מתוך זכות או מתוך חסד; אך אין כל תנאי המאפשר את ביטולה. על כך אנו שרים בליל הסדר 'והיא [=ההבטחה] שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם'. מכאן, מהר סיני, המשיך העם לעבר ייעודו – הכניסה לארץ ישראל והקמת מלכות ישראל ובית המקדש, והיותו אור לעולם ולעמים.

אלה גרמו לבני ישראל להבין את מציאותם המיוחדת, ולקיים עוד שני תנאים:

קבלת התורה – בטרם ניתנה התורה, נשאלו בני ישראל אם רצונם בכך. תחילה הם הביעו את הסכמתם הכללית: 'כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה' (שמות פרק יט, פסוק ח), ואחר כך הם הוסיפו להסכמה גם שמיעה: 'כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע'. בכך הם הביעו את רצונם להיות לא רק מקיימי דבר ה' אלא גם שומעי דברו בהתגלות ישירה. קבלת התורה והכניסה לברית לוותה בהקרבת **קורבן**, כנהוג בכל ברית.

טבילה – לפני מעמד הר סיני עצמו נדרשו בני ישראל להתקדש בטבילה במי מעיין או במקווה מים טהור.¹¹

בתמציתו של כל תהליך גיוור טמונים למעשה אותם שלבים שבהם חויבו בני ישראל במעמד הר סיני, וכפי שמסכם הרמב"ם:

בשלשה דברים נכנסו ישראל לברית – **במילה וטבילה וקרבן**. מילה היתה במצרים ... וטבילה היתה במדבר קודם מתן תורה ... וקרבן ... **וכן לדורות** [=בעתיד], כשירצה הגוי להכנס לברית ולהסתופף תחת כנפי השכינה ויקבל עליו עול תורה, צריך מילה וטבילה והרצאת קרבן, ואם נקבה היא טבילה וקרבן שנאמר 'ככם נגר', מה אתם במילה וטבילה והרצאת קרבן, אף הגר לדורות במילה וטבילה והרצאת קרבן.¹²

מעמד זה של **עם שלם השומע את דבר ה' ישירות**, היה מעמד מרגש ותופעה היסטורית חד-פעמית שאין כדוגמתה, אירוע שהרושם האדיר שהוא יצר נשמר עד ימינו. מקרה כזה של עם שכל פרטיו הופכים להיות '**בני נביאים**' וזוכים להתגלות אלוקית, לא קרה בשום זמן אחר בהיסטוריה האנושית, ואין שום דת בעולם, גם אלו המאמינות בא-ל אחד, הטוענת להתרחשותו של מעמד כזה בקרב מאמיניה. אחרי מעמד כזה אין מי שיכול לחזור למצבו הנפשי הקודם; זהו מעמד משנה חיים של יחידים ושל אומה.

11 ראו עוד על משמעות הטבילה במים בנתיב המשפחה עמוד 321.

12 רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות איסורי ביאה, פרק יג, הלכה א. אמנם הקרבת קורבן אינה בת ביצוע בימינו, וכפי שעם ישראל כיום אינו מקריב קורבנות גם המתגייר אינו מקריב, אך כשיחזרו בני ישראל לעבודת המקדש, יבוא עמהם גם הגר להקריב את קורבנותיו בכללם.

היחס אל הגר ומעמדו

המתגייר מבצע את כל שלבי הגיור בפני 'בית דין' המורכב משלושה יהודים הכשרים לדון, המייצגים את כלל ישראל המצרף אותו אליו. הוא אינו מצטרף באופן פרטי ליהודי מסוים אלא לכלל ישראל, ומקבל על עצמו את חובותיו וזכויותיו של הכלל. אם יהיה אדם שיחפוץ לקיים את התורה שניתנה לישראל בהר סיני מבלי להצטרף לעם היהודי ולייעודו בעולם – הוא יזכה כמובן למלוא ההערכה אך לא ייחשב כיהודי.

השאלה הראשונה שנשאל המתגייר איננה על אמונותיו וידיעותיו התורניות, אלא על מידת רצונו להצטרף לעם ישראל. התהליך כולו נובע קודם כול מתוך שייכותו ומחויבותו לכלל ורצונו להשתייך אליו. הוא מקבל על עצמו את היהדות בשני שלבים נפרדים: ראשית, **הצטרפות לעם ישראל**, ומתוך כך: **קבלת אמונת אלוקי ישראל ותורתו**. כפי שהצהירה **רות** בהליכתה עם נעמי חמותה ממואב לישראל: **עַמִּי וְאֱלֹהֵי אֱלֹקָי** (רות פרק א, פסוק טז).¹⁴

קבלה והסכמה מרצון של המתגייר, מזכות אותו בכבוד מיוחד של אהבה וחיבה. הוא משנה את זהותו מבחירה ומבקש להצטרף לעם היהודי אף שיכול היה לבחור אחרת. לעתים החלטה זו כרוכה בהפסדים חומריים שונים ובכל זאת המתגייר זבק בה. מכוח בחירתו זו, הוא מתחייב במצוותיה של התורה וזוכה בכל הטוב המובטח לכלל ישראל.

מניעים לגיור

הגרות אינה תופעה חדשה; במהלך הדורות הצטרפו לעם היהודי מתגיירים ממניעים שונים, לעתים כאוכלוסיות שלמות ולעתים כבודדים. ביציאת מצרים, כל מי שיצא עם בני ישראל ממצרים התגייר בהר סיני; גם בסוף ימי בית המקדש הראשון הובאו לארץ תושבים על ידי האשורים וגורו בשהותם בשומרון; תופעת גיור שלא ברור היקפה התרחשה בימי שיבת ציון, עם בניין בית המקדש השני; בתקופת מלכי השמונאי היה לחץ על האדומים

התורה מצווה כאמור על יחס של כבוד והוגנות כלפי הגר. מי שקשר את גורלו בגורל העם היהודי ראוי יותר מכולם ליחס של קירוב ואהבה. את גר הצדק יש לאהוב אהבה כפולה – כיהודי, מחמת מצוות **וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כַּמֹּךָ** (ויקרא פרק יט, פסוק יח) וכגר, מחמת מצוות אהבת הגר: **כַּאֲזָרְחָ מִמֶּנּוּ יִהְיֶה לְכֶם הַגֵּר הַגֵּר אִתְּכֶם וְאָהַבְתָּ לוֹ כַּמֹּךָ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם** (שם, פסוק לד).

כל מתגייר, בשעה שמסתיים תהליך גיורו, נקרא בישראל **'בן אברהם אבינו'**. תלמידו של הרמב"ם, **עובדיה הגר**, שאל אותו על נוסח הברכות והתפילות שעליו לומר כגר צדק – האם הוא יכול לומר 'אלוקינו ואלוקי אבותינו' או 'אשר קידשנו במצוותיו', 'אשר הבדילנו', 'אשר בחר בנו', 'שהנחלת לאבותינו', 'שהוצאתנו מארץ מצרים', ו'שעשה נסים לאבותינו' וכיוצא באלה? והלוא אבותיו לא יצאו ממצרים ולא נחלו את ארץ ישראל; רק הוא הצטרף לעם ישראל ולא הם. ענה לו הרמב"ם: 'יש לך לומר הכל כתיקנו, ואל תשנה דבר, אלא כמו שיתפלל ויברך כל אחד מישראל כך ראוי לך לברך ולהתפלל ... שאברהם הוא אביך, ... מאחר שנכנסת תחת כנפי השכינה ונלווית על ה' אין כאן הפרש בינינו ובינך, וכל הנסים שנעשו כאילו לנו ולך נעשו...!'

יש הטוענים כי יחס שונה נמצא בדברי רבי יהודה הלוי, המתאר את המפגש בין חכם מחכמי ישראל עם מלך כוזר שביקש להתגייר.¹⁵ לכאורה עולה מדבריו כי המתגייר אינו נמצא בעמדה שווה עם כל יהודי אחר. אך נראה כי ההבדל ביניהם הוא רק בהצגת הדברים. הרמב"ם מדבר על גר מסוים ומתייחס אליו אישית, ורבי יהודה הלוי מדגיש את מקור מעלת הגר: ההצטרפות שלו אל כלל ישראל. לדעת רבי יהודה הלוי, ייחודו של כל יהודי הוא הצד שבו הוא מחובר אל המשפחה הגדולה שנקראת 'עם ישראל'. אך גם הוא היה עונה כמו הרמב"ם לשאלות שהציג בפניו עובדיה הגר.

13 ממלכת הכוזרים התקיימה בין המאה השביעית לתחילת המאה ה-11 בשטח שבין נהר הוולגה והרי הקווקז ועד הים השחור והים הכספי, וכללה גם את חצי האי קרים. במהלך המאה השמינית קיבלו על עצמם שליטי הממלכה את הדת היהודית. במאה התשיעית התרחבה הממלכה עד לנהר הדנובה ואף העיר קייב נכללה בה. סיפור זה היה הבסיס לספרו של רבי יהודה הלוי, **ספר הנחור**, שמתוארת בו שיחה דמיונית בין מלך כוזר לחכם יהודי. ראו על הרמב"ם ועל הכהני בנתיב הדורות עמוד 97.

14 להרחבה ראו עמוד 228.

רצון להינשא לבן או בת זוג מעם ישראל, וכדומה. המניע אינו חייב להיות מניע חומרי; גם מניע חברתי של רצון לשייכות או חיפוש זהות עצמית יכול להיות מניע נאצל וחשוב, ומתוכו פותח המתגייר במסע אל תוך היהדות, וקושר את חייו עם היהדות.

ג. **זרע ישראל**¹⁶ - כלפי מי שנולד לאם שאינה יהודייה אך אביו או סביו היו יהודים וזרם בו ז'ם יהודי, דרשו חכמי ישראל יחס מיוחד של קירוב, והקלה ככל האפשר בצירופם מחדש אל העם היהודי בזכות אבותיהם. בדורנו, דור של קיבוץ גלויות, רבים מאוד זוכים לעלות לארץ ישראל ולהתאחד מחדש עם עמם, עם משפחת עם ישראל, ועם ישראל מתברך בשיבת בניו לגבולם.

מדינת ישראל מעודדת את קיבוץ הגלויות על ידי **חוק השבות** - חוק שנחקק כשנתיים לאחר הקמת המדינה ונוסח בתחילתו בחמש מילים בלבד: **'כל יהודי זכאי לעלות ארצה'**. דוד בן גוריון, ראש ממשלת ישראל הראשון, כינה חוק זה 'חוק ההתמדה של ההיסטוריה היהודית'. לדבריו, הקשר של עם ישראל לארצו מחייב כי גם מי שאבות אבותיו היהודים לא התגוררו בארץ, ייחשב כעולה וכאזרח הארץ מרגע עלייתו ארצה, כי מעולם לא פסק עם ישראל מלראות עצמו כבן הארץ שהוגלה ממנה בנסיבות הזמן. היהודי העולה לארץ ישראל הוא אפוא 'בן חוזר' ולא 'מהגר חדש'. כעשרים שנה לאחר חקיקת החוק נוספו לו שני סעיפים:

- א. **חוק השבות יחול גם על בנים ונכדים של יהודים ובני זוגם**, אף אם הם עצמם אינם יהודים.
- ב. **'יהודי' לפי חוק השבות הוא מי שנולד לאם יהודייה או שנתגייר**; וש'אינו בן דת אחרת', כלומר לא המיר את דתו.

מדינת ישראל תומכת באופן פעיל ביותר בכל החפצים להתגייר, ורואה בהם בנים חוזרים, 'זרע ישראל', השבים ומתקבצים אליה ומתחברים לעם היהודי המחפש בה את חייו. רבים מהם ראו עצמם בארצות גלותם כיהודים, הזדהו עם העם היהודי, ומתוך כך עלו לארץ והם חפצים להשלים את ההליך ההלכתי והרוחני שישדיר סופית את זהותם. בסיום תהליך הגיוור מקבל המתגייר ממדינת ישראל **'תעודת**

ניצולי שואה בדרכם לישראל

שגרו בארץ באותה תקופה להתגייר, והמלך הורדוס היה צאצא של אחת ממשפחות אלו; ההיסטוריונים מספרים כי גם בימי שלטון רומא באזור יהודה היו מתגיירים רבים. גם בזמננו, בשנים שלאחר השואה ומלחמת העולם השנייה, נערכו גיורים רבים. תופעות אלו שכיחות יותר בתקופות חורבן וגאולה לישראל. לא בהכרח מדובר על גיוור הלכתי מלא.

את הגיוור האישי שעובר אדם בודד (או יחידים רבים המתגיירים בנפרד) אפשר לחלק לכמה סוגים:

- א. **הגר ה'קלאסי'** - מי שהגיע לעם היהודי ולאמונתו מתוך חיפוש אחר האמת, האמונה והמעשה, מתוך רצון לייעוד בעולם, או מתוך אירוע שהניע אותו לחפש ולמצוא מנוחה תחת כנפי היהדות.
- ב. **גרות מתוך מניע אישי** - מי שמבקש להצטרף לעם היהודי מתוך טובת הנאה, חומרית או רוחנית, או מתוך חשש מעונש או מסיבה אחרת,¹⁵ או מתוך

15 כדוגמת השומרונים שהובאו בתקופת חורבן בית המקדש הראשון, ואולי גם המתגיירים בימי מרדכי ואסתר כמסופר במגילת אסתר.

16 הביטוי 'זרע ישראל' לקוח מספר יחזקאל.

למתגייר **שם עברי**, הוא בוחר בשלב זה (או קודם לכן) שם שילווה אותו מעתה בחייו החדשים. מומלץ אך לא חובה, לברך ברכת **'שהחיינו'** לאחר הטבילה, אם המתגייר מרגיש צורך בכך.

לאחר הטבילה הרי הוא כישראל לכל דבר ועניין - הוא יקבל שכר על עשיית מצוות ככל בן ישראל ההולך בדרך ה'; ואם חלילה יעבור על המצוות שחויב בהן, לא תתבטל יהדותו. דינו יהיה ככל ישראל, והוא יהיה חייב בתשובה ובכפרה אם צריך. כשם שאין אפשרות לבטל יהדות, כך אין אפשרות לבטל גיור של מי שסיים את כל תהליך הגיור כהלכתו. חכמים פסקו כי **'ישראל, אף על פי שחטא - ישראל הוא' וכך ההלכה גם ביחס לגר**.

בסיום מעשה הגיור מקבל המתגייר מסמכים רשמיים המעידים על התהליך, התומים על ידי שלושת חברי בית הדין, ותעודת המרה רשמית של מדינת ישראל המקנה למעשה הגיור תוקף חוקי מטעם מדינת ישראל.

חשוב לגשת בהקדם האפשרי עם מסמכים אלו ללשכת משרד הפנים הקרובה, ולוודא כי הרישום במרשם האוכלוסין בסעיף הלאום והדת הוא 'יהודי'. אין למסור לשום גורם את תעודת המקור אלא העתק בלבד, ולהקפיד לשמור את התעודה המקורית במקום בטוח, יחד עם כל תעודה חשובה אחרת בחיינו.

גיור קטינים

מקום מיוחד מוקדש לעיסוק בגיור בנים ובנות קטנים, שטרם הגיעו לבגרות, אשר אינם יכולים לעמוד על דעתם ורצונם. נושא זה רלוונטי בגיור קטינים המגיעים עם הוריהם להתגייר, ובקטינים שאומצו על ידי יהודים.

מובן ופשוט הוא כי כל קטין שנולד לאחר שאמו התגיירה, ואף אם הייתה בהיריון בשעת הטבילה לגיור, הוא יהודי לכל דבר ועניין מעת לידתו. אך כיצד יש להתייחס לילדים קטנים הבאים להתגייר בפני עצמם או עם הוריהם הבוגרים?

כמובן שאי אפשר לדרוש מילד לגלות כוונה ורצון ונכונות עקרונית להצטרף ליהדות ולקבל עול תורה ומצוות, כפי שדורשים מאדם מבוגר. ההכרה הפנימית

המרה, המעידה כי היא מכירה בו כיהודי לכל דבר ועניין, ולכל חוק ודין. אמנם השם 'תעודת המרה' אינו מוצלח,¹⁷ והיה ראוי לקרוא לתעודה זו בשם חם ומחבק יותר, אך זוהי לשון החוק היבש... תעודה זו היא תעודה כללית הניתנת לכל מי שמשנה דתו, לאר דווקא ליהדות, ועל כן היא מנוסחת בצורה יבשה. אין צורך להיעלב משמה של התעודה, כמו שאיננו נעלימים משם התעודה שיש לכל אחד מאתנו הקרויה 'תעודת זהות' אף כי זהותנו איננה מספר ותאריך לידה אלא נפשנו ואישיותנו.

מי שהתגייר בחוץ לארץ, מתבקש להמציא אישור על כך מטעם המוסדות הרשמיים של הקהילה שאליה השתייך בזמן הגיור ולאחריו, בטרם יוכר כאזרח.

תהליך הגיור

כפי שראינו, תהליך הגיור הרשמי מורכב מכמה שלבים:

א. **פגישה עם בית הדין לביורו הרצון להצטרף לעם היהודי**: במהלך המפגש מסביר המתגייר את רצונו להיות חלק מהעם היהודי ולבוא בברית, כמו כל עם ישראל שעבר ברית זו ביציאת מצרים ובמתן תורה. בית הדין מתרשם מכנות רצונו של המתגייר, והוא מתקבל לעם ישראל וממשיך את התהליך. לעתים נדרשת יותר מפגישה אחת כדי שייוצר הקשר ויתמצה הביורו.

ב. **קבלת התורה**: המתגייר מקבל על עצמו בפני בית הדין את אמונת ישראל ואת תורת ישראל, בכתב ובעל פה, על כל פיתוחיה במהלך הדורות על ידי חכמי ישראל.

ג. **מילה (לגברים)**: כל מתגייר זכר חייב לעבור ברית מילה. מי שעבר ברית מילה בעבר שלא על פי ההלכה, נדרש להטיף דם ממקום המילה (הוצאת דם מזערית ביותר).

ד. **טבילה (לגברים ונשים)**: לפני הטבילה נשאל שוב המתגייר על רצונו להשתייך לעם היהודי ועל קבלת המחויבות הכרוכה בגיור, ולאחר הצהרתו בשנית הוא טובל בנוכחות שלושה אנשים המייצגים את 'בית הדין' בתהליך הטבילה, תוך הקפדה על כללי הצניעות ושמירת כבודו של המתגייר. אם אין

17 שהרי אין אפשר לומר על מי שכל ימיו חש כיהודי, והוא בן של יהודי, שהוא 'ממיר' את דתו...

המתגייר, בין לפני הגיוור ובין לאחריו. אין מניעה למי שרוצה לברך זאת טרם הגיוור, שכן במהלך הלימודים רצוי להתרגל לברך את כל הברכות. כל מי שלא השלים עדיין את תהליך הגיוור בטבילה, נמצא בסטטוס הלכתי של 'אינו יהודי' בכל הקשור לנגיעה ביין, בישולי נוכרי וכדומה.¹⁸ לאחר הגיוור, יש מחלוקת בין הפוסקים האם מי שהתגייר צריך **לטבול את כליו**¹⁹ - דעה הפושרת מחובת הטבלת הכלים מחשיבה את הכלים כ'מתגיירים' ביחד עם המתגייר. לדעת חלק מהפוסקים, ראוי לתרגל טבילת כלים לאחר הגיוור בכלים שהיו ברשות המתגייר בטרם השלים את הגיוור, אך ללא ברכה.

הגר כמי שנולד מחדש

בהלכות הגרות מקובלת האמרה: **'גר שהתגייר - כקטן שנולד'**. כמו שההיסטוריה הקולקטיבית של עם ישראל החלה במעמד הר סיני, כך גם ההיסטוריה הפרטית של המתגייר מתחילה מחדש מרגע התגיירותו.

יחד עם זאת, עברו של המתגייר אינו נמחק כליל. הגיוור הוא אמנם מעין 'לידה מחדש', אך הגר קשור מן הסתם לעברו, אם בעל כורחו ואם, ברוב הפעמים, מרצונו.

גר חייב בכיבוד אב ואם, ועליו להקפיד על כיבוד הורים במהלך הגיוור ואחריו אף יותר ממה שנהג לפני התהליך, כי לפעמים הגיוור עלול ליצור בקרב המשפחה המקורית תחושות של עלבון, ליצור ריחוק ואף קרע ממש בתוך המשפחה.

המתגייר רשאי, אך לא חייב, לשבת שבעה על קרוביו שנפטרו למרות שלא התגיירו, ובוודאי בעודם בחיים לשמוח בשמחתם ולהשתתף בצערם, ולא להתעלם מהם. בדרך כלל נהוג במקרים של פטירה לעשות שינוי מסוים באבלות (כגון קריעה²⁰ בצד ימין במקום צד שמאל או שינוי אחר לפי בחירתו) כדי להדגיש שזה לא מחויב אלא מרצון. **הוא רשאי לעשות הזכרת נשמות ולומר קדיש אחרי פטירת קרוביו שאינם יהודים.**

וההזדהות הנפשית, וכן דרכי הביטוי שלהן, עדיין אינן מגובשות בו. במקרה כזה, הקטן מתגייר על דעתו של בית הדין. כשמתגיירים הוריו עמו, אין צורך בדעת בית הדין; נקודת המוצא היא כי נוח לו במה שעושים הוריו, וזו טובתו להיות בן דתם ולעשות את רצונם. שאר שלבי הגיוור של הקטין זהים לכל גר - מילה (לבן) וטבילה. ומשעה שגייע לגיל מצוות ינהג כמנהגי ישראל, הרי הוא כישראל לכל דבר.

החוק בישראל מחייב הסכמה של שני הוריו של קטין מתחת לגיל 18, על מנת לאשר לו לסיים תהליך של גיוור.

קיום מצוות בזמן תהליך הגיוור

מי שהחל בלימודים והתנסות של תהליך הגיוור, אך טרם השלים אותם, לא מחויב עדיין במצוות התורה, והוא נמצא במעין 'מצב ביניים' - בין עבר לעתיד.

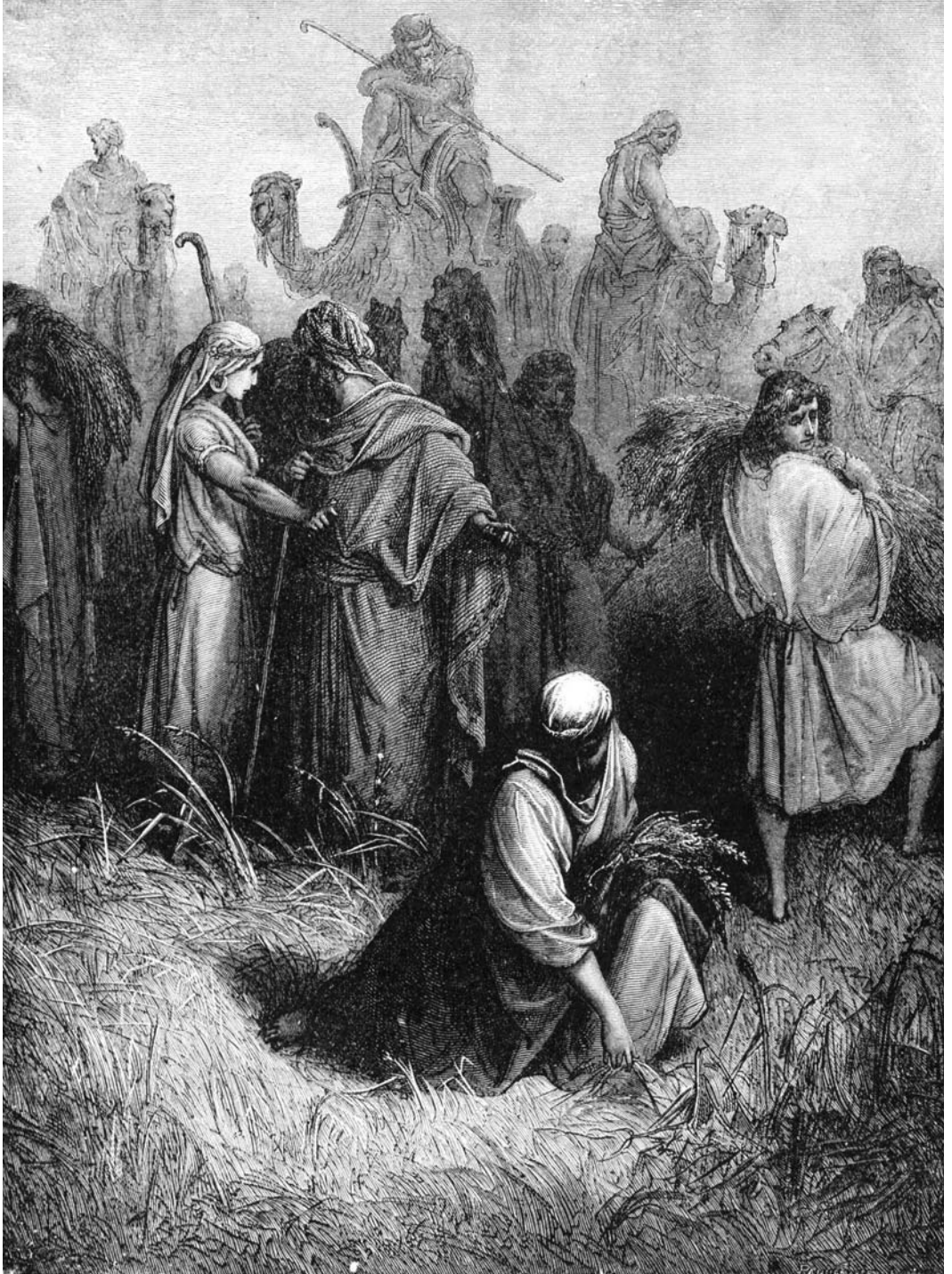
גר שטרם מל או גירות שטרם טבלה - **מותרים אך אינם חייבים בקיום המצוות**. גר שמל וטרם טבל, מותר לו לקיים את כל המצוות ויש אומרים שאפילו חייב. מותר לו ללמוד תורה ולאחוז בספר התורה, לפתוח את ארון הקודש בבית הכנסת, להגביה או לגלול את התורה, אך לא לעלות לתורה כאחד משבעת הקרואים ולא להצטרף למניין. כמובן שמדין חינוך והתרגלות, רצוי וראוי להתפלל ולהניח תפילין. בעניין **שמירת השבת**, חז"ל קבעו באופן מיוחד שמי שאינו יהודי אסור לו לשמור שבת כדי שיהיה ברור לכולם שהשבת שייכת כסגולה מיוחדת לעם ישראל. ואולם, לדעת פוסקים רבים, מי שהחליט להתגייר ולהצטרף לעם ישראל, יכול לשמור שבת באופן מלא, מכיוון שהוא מקיים את שמירת השבת ומצוותיה כחלק מאמונתו בסגולת ישראל המיוחדת ואף הוא חפץ לזכות בה כבן ישראל. לכן אין צורך לחלל שבת בכוונה במעשה כלשהו כפי שלעתים מקובל לחשוב.

לגבי **ברכת 'שלא עשני גוי'** בברכות השחר, יש הכותבים כי לא ניתן לברך ברכה זו, אולם רבים אחרים נוטים להקל, ואפשר להותיר את ההחלטה בידי

18 על המושג 'בישול נוכרי' ראו בנתיב הכשרות עמוד 357.

19 לקריאה על טבילת כלים בהרחבה ראו בנתיב הכשרות עמוד 359.

20 לקריאה על המושג 'קריעה' ראו בנתיב המשפחה עמוד 327.

רות מלקטת שיבולים, גוסטב דורה (1830-1883)

לקושי שיוצרת הלכה זו, אבל חשוב להבין כי נישואין למתגיירת הם טובים וראויים, יקרים וקדושים. לא בכדי מובטח כי המשיח שיבוא יהיה מצאצאי דוד המלך, שהיה נינה של רות הגיורת; אלא ששמירת מעמד הכהונה מחייבת סטנדרט אחר, ולכן הוא רשאי להינשא רק לרווקה או לאלמנה.

לאחר הגיוור

טבלת? מזל טוב! ברוך הבא וברוכה הבאה לעם ישראל!

'טבל ועלה - הרי הוא כישראל'

אף שסיימת כעת את תהליך הגיוור, הגיוור הוא תחילת שלב בחיים ולא סיומם; ההרגשה הפנימית משתנה כמובן מאדם לאדם, ותלויה ביחסו של המתגייר לתהליך שעבר, במניעים שהביאו אותו לתהליך זה, ועוד; אך זהו רגע מרגש ומשמעותי ומומלץ למתגייר לזכות את עצמו במצוות מיוחדות עם צאתו מהמקווה - לתת צדקה, להניח תפילין ולומר קריאת שמע, או כל מצווה אחרת שהוא חש כלפיה הזדהות ומיבה.

תהליך הגיוור ארוך ואינו פשוט למתגייר, מבחינה מעשית ומבחינה נפשית. במהלך הגיוור הוא עובר חוויות שונות, חלקן מרגשות ומרוממות וחלקן לעתים פחות. לא כל האנשים שפגש בדרך תמכו בו והתייחסו כראוי לתהליך, וייתכן שהעירו לו הערות פוגעניות או מיותרות.

בצעדי הראשונים בעולם היהודי מנקרות בלבו של המתגייר שאלות ומחשבות באשר לדרכו בעתיד וליחס לסביבתו - המשפחה והחברה. בפרקים הבאים בספר זה מובאות הדרכות ומוצגים פתרונות אפשריים בנושאים שונים, ובפרט בפרק 'עשה לך רב' בנתיב התורה.²¹

כדי לטעום מתכניה של היהדות, מזמין ספר זה את קוראיו לצעוד בנתיבים השונים בו.

למרות שינוי הייחוס של הגר כלפי משפחתו הביולוגית, לא הותרו לו נישואין עם אמו או עם אחותו או עם קרובי משפחת אמו ואביו כגון גיסתו או דודתו, מכיוון שכל מה שנאסר על בני נח ממשיך להיות אסור על המתגייר גם לאחר הגיוור, כדי שלא יאמר שירד מקדושה חמורה שהיה בה, לקדושה קלה יותר אחרי הגיוור. גם חובותיו הממוניים של הגר אינם נמחקים, וכך לא זכויותיו.

הסיבה לדבר נעוצה בהבדל מהותי בין ישראל לעמים: בכל העמים דתו של אדם לא נקבעת בהכרח על פי דת הוריו, בחלקם הדת נקבעת על פי האב, ובחלקם הבחירה נתונה לאדם בין דת אביו לדת אמו אם בכלל; ואילו בדת ישראל, יהדות מלידה חלה רק על מי שנולד לאם יהודייה.

הסברים שונים ניתנו להלכה זו, היסטוריים ורוחניים. היו שראו בהלכה זו חידוש ביום מן הימים בתולדות ישראל על ידי חכמי הדור, והיו שראו בכך המשך עוד מימי האבות, כמנהג שהפך להלכה מימי ראשית ישראל.

תהליך הגיוור יכול אולי להסביר הלכה זו במקצת: המתגייר 'זוכה' במעמד חדש ברגע הטבילה. בעת צאתו מן המים הוא עובר מעין תהליך לידה, ויוצא ממקום שבו אין אפשרות קיום ואי-אפשר לנשום, אל המרחב של חיון, בדיוק ממש כמו ברגע הלידה של מי שנולד לאם יהודייה.

קדושת הכהונה בישראל מגבילה את הכוהנים מלהינשא לכל אישה. בעניין זה, אף שהמתגייר הוא חלק מ'קהל ישראל' ורשאי להינשא לכל יהודי או יהודייה, מתגיירת אינה יכולה להינשא לכהן, משום שהכהונה היא תפקיד של קדושה וקדושתם נשמרת להם לדורי דורות. הכוהנים הם צאצאיהם של מי שעבדו בבית המקדש כמשרתי ה' בקודש, וצאצאיהם לעתיד לבוא יעבדו בבית המקדש לכשיבנה. לכן נשמרת בקפדנות קדושת כהונתם ומחייבת אותם. שמירת מעמד הכהונה בעם ישראל נועדה לשמר אותם מתוך ביטחון מוחלט בבניין בית המקדש השלישי, ואינה רק הבעת כבוד להם. אין להתכחש

נתיב האמונה

וַיֹּאמֶר [ה' אל אברהם] הֲבֵט נָא
הַשְּׁמַיְמָה וְסַפֵּר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לְסַפֵּר
אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ פֶּה יִהְיֶה זְרַעְךָ
וְהָאָמֶן בְּה' וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה.

(בראשית פרק טו, פסוקים ה-ו)

שאלותיו ותהיותיו, אך קיימת בתוכו מציאות של 'אמון' כלפי העקרונות או האמיתות שבהם הוא מחזיק. האמונה נמצאת במפגש שבין העובדות המתגלות לאדם, לבין ההסבר שהוא נותן להן.

האמונה היא הבסיס לפסיכולוגיה ולפילוסופיה האנושית. מראשית בריאת האדם, כיצור בעל תבונה ורגש, הוא חיפש במה להאמין ולמי להתפלל – אמונה בבורא העולם הבלתי נראה; ולחלופין, אמונה בכוחות הטבע – השמש, הסלעים, הנהרות ואילי עץ ואבן מסוגים שונים. האדם הוא יצור מאמין מטבע בריאתו. אדם נטול אמונה לחלוטין עלול להיות אדם בודד, נטוש, חסר מצפן וחסר כיוון בעולם.

השאלה המרכזית היא אם כן, איננה כיצד אנו מגיעים לאמונה, משום שלכל אדם יש אמונה במערכת עקרונות זו או אחרת; השאלה היא כיצד יכול אדם לרכוש ולגבש לעצמו את מערכת העקרונות שתכונן את חייו ותחייב אותו.

בעולמנו המודרני, המציאות נשפטת בדרך כלל על ידי מדידת מעשים ועובדות. כדי להסביר לעצמנו את המתרחש, אנו מהפשים אחר מניעים פיזיים, חוקי טבע ומערכת של גורמים ותוצאות הניתנים להסבר. האדם פועל על פי עקרונות והשקפת עולם המנחים אותו בבחירותיו. גם אם לעתים הוא 'נסחף' מכוחם של דברים שאין לו שליטה עליהם, דרכו בעולם מובלת על סמך תפיסת עולמו. בעת שהאדם נדרש לקבל החלטות עתידיות, הוא בוחר את העובדות ואת התחזיות, ובוחר לפעול על פי עקרונותיו.

אותה מערכת עקרונות המנחה את האדם בחייו ונוסכת בו ביטחון בבחירותיו ופעולותיו, היא **האמונה**¹. האמונה איננה רגש או שכל, אף כי דרכם האדם מגיע אליה; האמונה היא הוודאות של האדם בנכונותם של העקרונות המנחים אותו, והיא נבנית מתוך ההבנה השכלית והחוויה הרגשית גם יחד – הידיעה וההרגשה.

אמונה היא ודאות פנימית נרכשת, אשר מתחזקת ונחלשת חליפות לפי מה שהאדם קולט בחושי, מרגיש בלבו וחושב בשכלו. לעתים מחוזקת האמונה ברגש ובטיעון שכלי, מקבלת הוכחות או מבוססת על תחושה חזקה (אינטואיציה). אדם יודע בוודאות שהוריו הם הוריו מולידי, ואמונה זו היא עובדת חיים בעבורו, שאין הוא מהפש לה הוכחות; בבסיס אמונה זו טמונים רגשות עמוקים שפיתח כלפי הוריו, ואף לא מעט הסתברויות הגיוניות: דמיון חיצוני, יחס אוהב, דאגה לצרכיו ועוד; יחד עם סיפורים משפחתיים שסופרו לו, תמונות, תעודת לידה, וכדומה. מתוקף אמונה זו, הוא מחויב בכבודם, במשמעת כלפיהם, בדאגה להם בעת זקנותם, ובכיבוד זכרם לאחר פטירתם מהעולם. אמונה זו עומדת על פי רוב בהצלחה גם במבחנים קשים כגון מריבה, התנהגות לא נאותה מצד ההורים ואף חלילה הזנחה או התעללות. הבן אולי ישנה את יחסו אליהם בעקבות מעשיהם, אך לא יתכחש לעובדת היותם הוריו.

ככל שהאמונה מעמיקה היא הופכת להיות עובדה רוחנית, בעלת תוקף כמו כל עובדה מציאותית בעולם. במילה 'אמונה' טמונה המילה 'אמון': הביטחון של המאמין באמונתו. **אין בכך כדי לפתור את כל**

1 גם המקבילה ההפוכה של האמונה, הכפירה, היא מערכת עקרונות חלופית, מעין 'אמונה הפוכה'.

אל האמונה: הדרכים אל האמונה

ובצלו חש האדם קטן וחסר אונים. כך גם מגיב האדם לנוכח תופעות טבע גדולות ובלתי נשלטות, המביאות להכרה כי כוח עליון מנהל את העולם.

הביטוי של האמונה הזאת מופיע בכלי הביטוי של האדם - הדמיון והשכל, הדיבור והמעשה. בעזרת הדמיון וכושר הביטוי האנושי, מתואר אותו כוח רוחני אלוקי במושגים אנושיים. מתוך האמונה בקיומו של ה' ודאגתו ליצוריו, חש המאמין קרבה ואהבה אליו, יחד עם פחד ויראה. מתוך תחושת קשר לאותו כוח, רוצה האדם 'להתקשר' אליו באמצעים העומדים לרשותו - רכוש, משפחתו, החברה שבה הוא חי וכדומה. הרגש הדומיננטי כלפי ה' מכונן את מעשיו - אם זהו רגש של פחד ויראה, הוא ינסה לרצות את ה' ולהתחנן אליו; ואם זהו רגש של אהבה, הוא ינסה להתקרב אליו, לדבוק בדרכיו, וכדומה.

כאמור, יש מי שמגיע אל האמונה בבורא העולם מתוך שאלות ותהיות, ויש מי שהאמונה טבעית לו מלידתו, והיא מתחזקת בקרבו או נחלשת עם הזמן והמאורעות. נפש המאמין היא כמו ים - רחבה ועמוקה, לעתים סוערת ולעתים שקטה וחלקה, אך לעולם אינה עומדת במקום. יש מי שנפשו רגועה ואמונתו יציבה, ויש מי שנפשו סוערת וחוקרת, ושאלות נמקרות בו ללא הפסק. התקופות השונות והשינויים בחיי האדם, מביאים כל העת לשינוי תפיסת האמונה, ולהרהור תמידי בה.

הדרך לאמונת ישראל

כיצד התפתחה אמונת ישראל? מה מקורה וכיצד היא הצליחה להשפיע על העולם? על כך יש דעות שונות גם בתוך הוגי הדעות בישראל.

התנ"ך עצמו מבוסס על אמונה במציאות ה' ועל היותו בורא העולם, אך הוא אינו מנסח יסודות אמונה ואינו מנסה להוכיח אותה. התנ"ך קורא לאמונה בה' ויוצא כנגד עבודה זרה וכפירה, אך אינו מתווכח עמה (למעט אולי מגילת קהלת). יסודות האמונה הם

אי־אפשר לומר שגורם אחד בלבד מביא לידי אמונה דתית או למערכת אמונות; ככל הנראה מדובר בשילוב של גורמים שונים - חינוך, חוויות מכוננות, חקירות וביורור שכלי וכמובן הבחירה. אצל כל אדם מתפתחת האמונה באופן אחר וכל אדם מושפע במהלך חייו מחוויות שונות, אבל אלו הם הגורמים המרכזיים:

החינוך - ההשפעה הסביבתית והחברתית שבה האדם גדל ומתפתח, היא בעלת ההשפעה החזקה והטבעית ביותר עליו. האדם 'נושם' אמונה מינקותו, והיא מלווה אותו במהלך חייו.

חוויות מכוננות - לעתים עובר האדם במהלך חייו חוויות המעמידות אותו מול ההכרה כי קיימת ישות המנהלת את העולם. למשל נס או חלילה אסון, חוויות ילדות שונות, תפילה משמעותית ועוד.

חקירות וביורור שכלי - בתקופות שונות בחייו פונה האדם לקבל תשובות לשאלותיו ותהיותיו, ולעתים האמונה מתגבשת מתוך ביורור שכלי זה.

בחירה - האדם בוחר להיות מאמין, וגם אם לא תמיד הוא מודע לבחירה באותו רגע, מעתה היא מכוונת את יחסו לאתגרי חייו.

יש חכמים ופילוסופים התולים את האמונה בעבודה שכלית, במדע טהור ועיון נקי מרגשות; ויש הרואים באמונה עבודת הלב והנפש, שלעתים דווקא השכל מדכא וממבלבל אותה.

האמונה בה'²

מעל לכל מחשבה אנושית, עומדת המחשבה על־אודות האלוקים. העמידה של האדם מול תופעות הדורשות הסבר, ומול תחומי חיים שאינם בשליטתו, מביאה אותו להאמין בקיומם של כוחות שמחוצה לו. תודעת המוות היא אולי החוויה החזקה ביותר המביאה את האדם להאמין; מוות הוא בלתי נמנע

2 'ה' - קיצור למילה 'השם' שהיא למעשה כינוי לאלוקים

פסל מברונזה של הרמב"ם בקורדובה ספרד

יסודות המנוסחים בשפה האנושית ובמושגי החשיבה האנושית, והתנ"ך מגיע כדבר ה' אל האנושות.³ ראש המאמינים הוא אברהם אבינו שנולד לתוך עולם אלילי וגילה בכוחות עצמו את האלוקים. התנ"ך אינו מבאר כיצד הגיע אברהם לאמונה זו אלא פותח בתיאור תולדות אברהם סמוך להתגלות ה' אליו. חסדיו של אברהם, דבקותו בה' ועמידתו בניסיונות שונים, מלמדים על עוצמת אמונתו ועל הדרך הראויה למאמין היהודי.

מקור האמונה היהודית הוא בהתגלות הבורא שהתגלה תחילה ליחידים, לאבות האומה, ובהמשך לעם כולו. יציאת מצרים ומתן תורה היו בגדר התגלות מתמשכת לעם ישראל ועל כן הם מבסיסי האמונה היהודית. מהאמונה היהודית התפתח יסוד אמונה זה לשאר האמונות המונותיאיסטיות (אמונה באל אחד) שבאו אחריה. עיקר השוני בין הדתות הוא בשאלת הבחירה באברהם ובעם ישראל.

במהלך הדורות קמו בעם ישראל גדולי רוח שניסו להתוות דרכים לאמונה ולהגדיר את יסודותיה. ההבדלים ביניהם ובתפיסות עולמם השפיעו גם על הבדלי התפיסות שעיצבו. היהדות רבת פנים היא. נעמוד כעת על שתי תפיסות מרכזיות בדרך אל האמונה, של הרמב"ם ושל רבי יהודה הלוי, בספרו 'הכוזרי'.⁴

בהמשך התפתחה עבודה מסודרת לאותם גרמי שמים וכוחות הטבע, עד כדי סגידה להם, וכמעט נשתכחה האמונה בבורא.

אברהם היה יוצא דופן בכך שהתבונן בעולם באופן מדעי ומתוך מאמץ שכלי, וחיפש אחר המקור האחד של כל הכוחות בעולם. הוא הזר לאמונה באל אחד, מחולל הכול ושולט על הכול, ופתח במאבק כנגד עובדי האלילים שסבבו אותו. מתוך כך הוא נאלץ לברוח מארצו, אור כשדים, אל חרן ומשם אל ארץ כנען. בכל מקום שאליו הלך, הפיץ אברהם את אמונתו באל אחד בלתי נראה.⁵ אחריו המשיכו להפיץ את האמונה יצחק ויעקב, ואף כי בתקופת השתקעות

דרך המחשבה האנושית וההתבוננות בעולם: הרמב"ם

הרמב"ם ראה באברהם כמי שאמונתו צמחה מתוך התבוננות בעולם ומתוך מחשבה אנושית על עבודת ה'.⁶ לדעתו, לאחר שבני האדם החלו להתבונן בעולם, הם ייחסו כוחות השפעה לגרמי השמים ובהמשך גם לכוחות הטבע. האמונה הפגאנית (אלילית) ראתה בכוחות אלה כמי ש'הוסמכו' וקיבלו כוחות מהבורא. מתן הכבוד והסגידה לגרמי השמים נתפסה כחלק ממתן הכבוד לבורא עצמו, ועשיית רצונו.

3 וראו על עיקרי האמונה היהודית בהקדמה של נתיב הדורות עמוד 54 וכן בפרק הבא.

4 על הרמב"ם ועל רבי יהודה הלוי ראו בנתיב הדורות עמוד 97.

5 את שיטתו בנושא זה כתב הרמב"ם בספרו 'היד החזקה'.

6 כאמור, חכמים והוגי דעות חשובים תיארו את דרכיו ומעשיו של אברהם אבינו, כל אחד מתפיסת עולמו: לפי המדרש הוא פעל בחסד ובהכנסת אורחים ובכך קירב אנשים לאמונה; לפי הרמב"ם, שהיה רציונליסט, הוא כינס לימודים וסימפוזיונים מדעיים כדי להוכיח את צדקת אמונתו; לפי רבי נחמן מברסלב, שהיה חסיד, הוא הליהיב את הציבור ביצירת 'מבורות' העוסקות בעבודת הלב והנפש.

הרמב"ם), היא אמונה שנופלים בה ספקות רבים. אותן עובדות יכולות להוביל גם למסקנות הפוכות. לעומת זאת, ההתנסות ההיסטורית והראייה החושית של התופעות ללא מתווכים, הן לדעתו המפתחות לתחילת דרכה של האמונה.

לדעתו, האמונה הולכת ומתבססת ככל שההיסטוריה הולכת ונמשכת. בכל פעם שהמציאות ההיסטורית מוכיחה כי דבר ה' אכן מתקיים, כך האמונה מתחזקת. כשם שהאמון שלנו ברופא מתבסס על הניסיון שלו, על תרופותיו ועצותיו המועילות ועל אבחנותיו המדויקות - כך גם האמון שלנו בה' הולך ומתחזק ככל שממשיכה ההיסטוריה.

לפי הכוזרי, שני יסודות בונים את אמונת היהודי בבורא עולם ובתורתו: א. **האמונה הטבעית**, ה'סגולה', של היהודי בקשר שלו עם בורא העולם; ב. **מהלכי ההיסטוריה האנושית** המצביעים על נוכחות אלוהית והשגחה מתמדת.

גם לדעת הרמב"ם וגם לדעת הכוזרי, התגלות ה' בהר סיני, כמי שהוציא את ישראל ממצרים, היא תחילתה של אמונת ישראל.⁷ ומשם האמונה הולכת ומתבררת.

האם האמונה בה' היא בגדר חובה?

כאמור לעיל, הנטייה לאמונה היא טבע אנושי המשותף לכל בני האדם ומנחה אותם בבחירותיהם ובמעשיהם. השאלה היא, האם היהדות מצווה להאמין? האם ניתן לצוות על פעולות הלב והמוח? האם מי שמאמין בעקרונות אחרים עובר עברה? האם יש ערך לקיום מצוות גם ללא האמונה בה'? האם המאמין מקיים מצווה בעצם אמונתו?

בשאלות אלה חלוקים חכמי ישראל לאורך הדורות, והתפתחו בעניין כמה זרמי מחשבה. יש הרואים בפסוקים הראשונים של עשרת הדיברות - 'אֱנֹכִי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם' (שמות פרק כ, פסוק ב). כלומר, האמונה מתחילה מהמוכר והקרוב, ומשם מתאמת גם אל הרחוק. האמונה מתחילה בראש ובראשונה באלוהי אברהם ובאלוהי ישראל היוצאים ממצרים, ומשם היא מתבססת כאמונה בבורא העולם.

משפחת יעקב במצרים התגברה גם עליהם האמונה בעבודה זרה - הם נחלצו ממנה ביציאת מצרים והתנתקו ממנה סופית בעת מתן תורה וקבלת עול מצוות. לפיכך, **התגלות ה' במעמד הר סיני** ועשרת הדיברות, הם, לשיטת הרמב"ם, הבסיס לניסוח עיקרי האמונה של כל יהודי.

הרמב"ם הדגיש את עיקרי האמונה כהנחות שמתאמתות בדרך החקירה והבירור השכלי: ההתבוננות בטבע, במדעי הטבע, ובדרכי ההתבוננות בחוכמות הפילוסופיות המדברות על אלוהים, מביאות את האדם לאמונה מבוררת ואמיתית. את הידיעות שלו משיג האדם בשכל, בחושים, וממסורת הנביאים והצדיקים, כלומר, ידיעות מאנשים מהימנים. לכן פוסק הרמב"ם כי אמונה המבוססת על התפעלות מאותות ומופתים שעושה אדם כלשהו, היא אמונה מפוקפקת וחלשה; האמונה השורשית ביותר היא אמונה המתבססת על **עובדות** שהאדם עצמו ראה ושמע והשיג בשכלו.

דרך ההיסטוריה האנושית: 'הכוזרי'

רבי יהודה הלוי, בספרו 'הכוזרי', מדגיש את האמונה כנובעת מה**היסטוריה** ומתחזקת ממנה. לתפיסתו, אברהם לא הגיע אל האמונה מתוך מחקר והתבוננות, אלא מתוך היותו חלק מקבוצה ייחודית בתוך האנושות שהאמונה והקשר עם ה' היו חלק טבעי בחייהם, ומתוכה יצא והתפתח עם ישראל.⁸

הדרך אל האמונה, לפי הכוזרי, היא מתוך ההתנסות ההיסטורית. גם בעשרת הדיברות ה' אינו פונה אל העם ומגלה להם: 'אֲנֹכִי ה' בורא שמים וארץ', אלא 'אֱנֹכִי ה' אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם' (שמות פרק כ, פסוק ב). כלומר, האמונה מתחילה מהמוכר והקרוב, ומשם מתאמת גם אל הרחוק. האמונה מתחילה בראש ובראשונה באלוהי אברהם ובאלוהי ישראל היוצאים ממצרים, ומשם היא מתבססת כאמונה בבורא העולם.

לדעת הכוזרי, אמונה המבוססת על הבנת הנהגת הטבע, הסדר העולמי והוכחות שכליות (כשיטת

7 וראו לעיל, בנתיב האמונה עמוד 33.

8 אמנם יש הסוברים כי יש לבסס את האמונה על בריאת העולם דווקא, אך מסתבר שהאמונה בה' כבורא העולם באה כשלב שני אחרי הבסיס של ההתגלות בהר סיני.

אלוקים אחרים על פניו, ומברר את הדבר בלבו ובשכלו, מקיים את מצוות האמונה כמצווה אחת מן המצוות. כך למשל חשב הרמב"ם. לעומתו, יש הרואים בפסוקים אלו קבלה מעשית ובלעדית של עול ה' אך לא מצווה להאמין. האמונה היא **הרקע ההכרחי למצוות** שאי אפשר בלעדיה, כמו שלא ייתכנו חוקי מלכות בלי מלכות - אך היא אינה מצווה בפני עצמה.. גם בין הסוברים שהאמונה היא מצווה, יש מחלוקת כיצד מקיימים אותה: האם על ידי **עבודה שכלית** של בירור עיוני, לימוד והעמקה (הרמב"ם), או **חובת קבלת המסורת** שכך נמסר לאבותינו במעמד הר סיני (ספר החינוך).⁹

בין אמונה ונאמנות

ביטויי אמונה בתורה מגדירים את משמעותה. הפעם הראשונה שבה מופיע השורש אמ"ן בתורה, היא בתיאור יחסו של אברהם להבטחת ה' אליו: 'וְהָאֱמִן בַּה' וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה' (בראשית פרק ט, פסוק ו). ה' מציין לטובה את אמונתו של אברהם בו. לא מדובר כאן באמון בדברי ה' וראייתם כנכונים; מדובר בהתנהגות כוללת ויומיומית, המושפעת מדברי ה' והאמונה בו. אמונה איננה רק ידיעה של נכונות הדברים אלא היא מדריכה **לאורח חיים** מסוים. המאמין מכוון את חייו על פי ידיעה זו.¹⁰ התורה מכוונת אותנו לאמונה בה', דרך קיום המצוות ובחירה מתמדת בטוב, הנובע מהטוב האלוקי. כלומר, עצם האמונה באלוקים ובטוב שהוא מייצג, מחייבת את האדם להתנהג בדרך של מוסריות גבוהה ולקיים מצוות.

יחד עם היותה מצב נפשי טבעי לכל בני האדם, יש באמונת ישראל רבדים נוספים, יסודות ועקרונות הדורשים לימוד והעמקה. מתוך אותו לימוד יכול הלומד להחליט אם להפוך את אמונת היהדות לאמונתו שלו. הלימוד אינו שינון חד פעמי אלא **תהליך מתמשך**, שככל שמעמיקים בו יותר, כך הוא מעמיק בנפש והופך להיות יסוד במחשבה ובהתנהגות.

9 ספר החינוך נכתב על ידי מחבר לא ידוע בתקופת הראשונים, ומונה את תרי"ג מצוות התורה, תוך פירוש דיניהן וטעמיהן.

10 מעשה שסיפר הפילוסוף פרו' הרמן כהן לתלמידו הפילוסוף פרנץ רוזנצווייג, יבהיר מעט את העניין: 'פעם אחת הלכתי ברחוב וניגש אליי יהודי פשוט ואמר לי: "אדון פרופסור כהן, אני שמח מאד לפגוש אותך! הרשה לי לשאול אותך, הרי אתה מלומד גדול, פילוסוף, כך שמעתי. מה אתה חושב, מה אתה מאמין בקשר לאלוקים?" התחלתי להסביר לו בשפה פשוטה ככל האפשר את תפיסתי הפילוסופית, הוא עמד והקשיב רוב קשב והתרשם, ואמר: "כן, פרופסור, אלו דברים נשגבים ויפים, אבל איפה בכל זה ריבוננו של עולם?" שלנני" וכהן מספר שהוא עמד ובה מן השאלה הזאת, והמשיך: "זה חסר לי, ואני בכיתי מעוצמת ההתרגשות שהוא הוסיף לי, אף שאני לא ידע מה הוספתי לו...".